

ARANY MINT KRITIKUS.

I.

Arany nemcsak mint költő elsőrangú, hanem mint műbíráló is. A költő fénye mellett homályban maradt a műbíráló, mert eddigelé még műbíralatairól kimerítő ismertetés nincs. Költészetét, stylusát egy kis könyvtárra menő czikk, ismertetés fejtegeti, ha nem is annyi, mint az angolok vagy németek nagy íróiét. Riedl gyönyörű könyvében¹ méltatja ugyan a műbíráló Aranyt is, de könyvének céljához képest csak nagy vonásokban. Arany aesthetikája még megírva sincs, pedig szebb, világosabb aesthetikát senki sem írt az Arany Jánosnál, csak egybe kell állítani, összeszedni kritikáiból, tanulmányaiból s leveleiből. Ennek megírása körül folytatott tanulmányomból telik ki ez az ismertetés, mely Aranyt a szerkesztés éveiben írt kritikáit öleli fel.

Ha valaha időszerű volt foglalkozni irodalmi kritikával, akkor most a legidőszerűbb, mert ezen a téren igazán a hanyatlás legszomorúbb jeleit látjuk. Irodalmi kritikánk, számbavehető, nincs, ha csak kritikának nem tartjuk azokat a futólag odavetett hirlapi elmefuttatásokat, melyek napilapjaink irodalmi rovatában egy-egy szépirodalmi munkáról megjelennek, vagy, a mint Arany mondaná, szerkesztőségi »felvágatlan« könyvekről kikerülnek. Minden van ezekben, csak komoly tanulmány nincs s legtöbbször a könyv szerzője a kritika írója is. Tárgyilagos komolyságról hogy lehetne hát szólni, hiszen nem mindenki oly szigorú bírása önmagának, mint Arany János. Az ön- vagy pajtáskodó dicséreten vagy az ellenséges lesajnálás színvonalán csak nagy ritkán emelkednek felül ezek a kritikák. Hiába keressük azt a kritikust, a ki a szépirodalmi özönvíznek gátat igyekezne vetni, nem találjuk. Nincs egy Kölcseynk, egy Bajzánk, Erdélyink, Arany Jánosunk, a ki eléje állana, ki a tengerből az értékeset kihalászná. Megy mindenki a maga útján s nem kritikust keres, mint Madách, hanem összekötést, jó pajtásokat.

Kritika nélkül pedig az irodalom olyan, mint iránytű nélkül a hajó. Ezért fog kritikusi tollat Bajza és Arany János is. Ezért

¹ Riedl: Arany János 265. stb. 1.

s nem mert a megélhetési körülményei szerkesztővé tették. Szerkesztők voltak Arany idejében, a hatvanas években is, de az irodalmi komoly kritikát csak Arany s az ő lapja gyakorolta. A *Szépirodalmi Figyelőbe* s a *Koszorúba*, e két lapba, »a minő e nemben azelőtt és azóta nem volt irodalmunkban«,¹ írja Arany kritikáit. Hivatottabb kéz alig fogott még kritikusi tollat. Benne az izlés csakugyan tudományyá volt képezve, Arany »érez, lát, a hol más csak betűket olvas.«² Aranyban a nagy poétával együtt van a nagy irodalmi műveltség is, rendkívül sokat olvasott és tanult. S míg egyrészt költői öntudatossága igen alkalmatossá tette őt a műbírálatra«, másrészt ezen dolgozatai mintegy nyitját adják gazdag alkotó lelkének s bátran tekinthetjük úgy ezeket, mint magyarázatait költői alkotásainak.

De Arany kritikáinak nemcsak írójuk egyénisége, rendkívül művelt és finom lelke ad értéket, hanem egyszersmind az is növeli súlyukat, hogy olyan időben jelentek meg, mikor nagy szüksége volt az íróknak s a közönségnek egyaránt arra, hogy jó izlést tanuljanak. Egyrészt a Vörösmarty költői iskolájának fellengzői, másrészt »a Petőfi lángeszétől mintegy napszúrást« kapó utánczóik ellen kellett küzdeni, kik az irodalmat elposványosították s az izlést megrontották. Így az irodalmat s a közönséget is egyaránt meg kellett védeni az epigonok, az izléstelen és tehetségtelen verselők seregétől.

Az 1860-ban meginduló Szépirodalmi Figyelő előrajzában mondja, hogy a lap »olyan tért szándékozik elfoglalni, mely nálunk ez idő szerint betöltve nincs«. Feladatául a szépirodalmi törekvések folytonos figyelemmel kísérését tűzte. »Könyv könyv után jelenik meg, — folytatja Arany — nevek tűnnek föl és le, a nélkül hogy valaki fáradságot venne amazok becsét, ezek értékét csak egy szóval is méltányolni; kivéve néhol egy banális ajánlatot, mely mi különbséget se tesz a műremek s a hivatlan együgyűség első gagyogása közt. Ez nem maradhat így: művelt irodalomban nem szabad³ így lennie«.

Az irodalom kiáltó szükségén akar segíteni Arany oly módon, hogy »előbb minden művet, nyomban megjelenése után, rövid jellemzéssel mutat be a közönségnek; azután az egy vagy más tekintetben figyelmet gerjesztőkről tüzetesebb bírálatot ad. Egy külön rovatban a külföldi szépirodalom jelesebb tüneményeit fogja bemutatni«. De még a műérzék fejlesztése is célja s aesztetikai elméleti »tájékozásoknak« is helyt ad. Ezzel különösen a fiatalabb írókra szándékozik hatni, »hogy elvégre kihataljunk az öntudat nélküli naturalismusból«.

Az elméleti rész mellett lesz szépirodalmi is a lapban, költői műveket (»verselt s folyó beszédben«) is fog közölni, mert »házánk« tehetségesebb íróit egy »díszes koszorúba« akarja gyűjteni s óhaj-

¹ Riedl: Arany János 284. l. — ² U. o. 275. l.

tása Aranynak az, hogy a »lap irányadóvá s mintegy irodalmi központtá nőjje ki magát«.

Ugyancsak lapját ismerteti Szász Károlyhoz írt levelében.¹ »Lapom, írja, aesthetico-critico-bellestristicus valami akarna lenni«... Egy elég tömött ívet akarna hetenként adni. Kevésnek találja, de azt mondja Arany, a mit Socrates a kicsiny házra: »bárcsak ezt tölthetném meg jó barátokkal«. A tartalmat a lehető legjobbnak akarja s ép ezért a »képeskedést« másnak hagyja. A polemiát, ha lehet, kerülni szándékozik.² S bár sokan azt mondják, »ez nem megy«, ő megkísérli. Az aesthetikai részszel az ifjú írókat akarja nevelni s főleg »a forma bajnoka« akar a lap lenni, nem »pedant lábmérő vagy lépegető, — noha itt-ott ez is elfér, mert sokan a versifikator mesterségét sem tudják, — hanem a benső forma szóvivője«. A szépirodalmi részben helyt ad az ifjabb tehetségeknek is, de óvatosan, mert azt szeretné, ha az ifjú nemedékben becsvágy gerjedne, hogy nevét lapjában nyomtatva láthassa.

Ilyen szándékkal, ilyen elvekkel indult neki a szerkesztői, kritikai útnak, hogy az irodalomban, vagy a mint Tompa nevezi,³ ebben a rémítő lúdgágogásban felemelje szavát a szép, a művészi érdekében. Sokat töprengett, gyötrődött, míg végre Csengeri bátorítására⁴ mégis csak rálépett a keserű pályára. Mintha csak látta volna előre, hogy mennyi baja lesz, mennyi keserűség, csalódás fogja érni.

Volt elég baja mind a két lappal, olyan lelkiismeretes ember, mint Arany, nem is szerkeszthetett e nélkül. A lap minden sorát nemcsak megnézi, hanem el is olvassa aggodalmaskodó pontossággal. A korrekturát is maga végzi s ezzel annyi a baja, hogy majd megvakul bele, írja.⁵ Még jóformán meg se indul a lap, már is szeretné abbahagyni, »ha koldulásra jutna is«. ⁶ Mégse hagyja abba, mert a szerkesztői jövedelemre szüksége van. Szegényes ez a jövedelem pedig nagyon. Se a Figyelő, se a Koszorú előfizetői nem nagyon földöztek a kiadást. Előfizetők híjában kénytelen megszüntetni a Figyelőt s ugyancsak erre a sorsra jut a Koszorúval is a Figyelő után. 1860—65-ig mennyi aggodás, mennyi keserű tapasztalás és mennyi munka. Levelei beszélnek erről. Például a Koszorú megindításában minden munkát maga végez. »Egész mult hetet programhajtogatással, csirizeléssel, címzéssel töltém.«⁷ Nem megható dolog-e ez, Magyarország legnagyobb költője, a Toldi írója, maga hajtogatja, címezi az előfizetési felhívásokat. Ugyan-

¹ 1860. aug. 27.

² L. Gyulai Pálhoz 1860. aug. 10. írja: »Kritikai ismertetés^t is adunk; a nélkül hogy éles polemiába keverednénk«.

³ L. Tompa levele Arany Jánoshoz. 1861. szept. 25.

⁴ Gyöngyösy L. Arany J. élete és munkái 287. l.

⁵ Levele Szemeréhez 1862. jún. 25.

⁶ Lev. Gyulaihoz 1860. decz. 21.

⁷ Tompához 1862. nov. 16. lev.

ezen levelében írja Tompának: »már szállingóznak is az előfizetések hírmondó fecskéi«. Az írók is biztatják minden jóval, de csak sóval, mert, a mint mondja »azt persze még nem tudom, miből fog az első szám kitelni«. Tompától szeretne kapni az első szám részére »egy hatalmas verset«, mert neki magának nincs,¹ de meg illendőnek se tartja, hogy a magáéval kezdje.

Allandó baja van a kéziratokkal, szűkében van mindig a jó közölni valónak úgy a Figyelő, mint később a Koszorú szerkesztésekor. »Senkise akar dolgozni nekem, ... conspiratio, valóságos conspiratio.«² »Az egész világ politizál.«³ Hiába sürgeti Tompát is, meg a többieket is, úgy van mégis, hogy »minden következő számnál megöszül.«⁴ Panasza kifogyhatatlan, hogy mindjárt kikopik a kéziratból, majd vers nincs, majd a novella fogy meg, de különösen a bírálatok s könyvismertetések rovata kinozza, mert »erre nincs ember«.⁵ Igaz, hogy sokszor maga csinál magának fölös aggodalmat, mert ha még van is két-három számra kézírata, máris azon töpreng, hogy mi lesz azután. Csak Szász Károlyban van minden bizodalma, mert a »mein lieber Karl«, a hogy Arany szokta leveleiben nevezni, mihamar sorát ejti akár egy, akár másféle cikkeknek.⁶ Hasznavehetetlen kézirat ugyan bőven akad, de ezek olvasásának unalma között nem sok a vigasztaló. Hogy örül pedig, ha egy jobb munkát talál, milyen örvendezve írja Tompának 1862. aug. 25. levelében: »Poesisról szólva: valahára fődöztem fel egy igazi talentumot. Egy kézirat van nálam: Az ember tragédiája ... Mily jól esik ez örökös majmolás után egy kevés eredeti hang«.

Habár nincs is elég kézírata, inkább maga dolgozik, mint-hogy amolyan laptölteléket adjon. Még ismerős írótól, jó barátjaitól se fogad el mindent. Kazinczy Gábornak azt írja, hogy a Dessewffy munkáját nem adhatja az *urakért*, a Szemereé egy kissé pajkos, ezt meg az *asszonyok* miatt nem közölheti.⁷

Bizonyára ettől a szigorú megrostálástól tartottak a legtöbben s azért nem küldik Aranynak munkáikat. Azt, a mi csekély jövedelme van, lelkiismeretesen megosztja munkatársaival, mert minden munkát, ha szerényen is, de díjaz. Ha harmincz pengő forint jut is egy-egy lapra, de azért nem akarja az ingyen munkát még olyan jó barátjaitól se, a kik szívesen adták volna így is. Tompa váltig írja: »hanem most már igazán komolyan kikérem, hogy engedj a barátság rovására is valamit tennünk, engedj neve-

¹ Pedig már akkor dolgozott a Buda halálán. L. levelét Tompához 1862. jún. 20.

² Lev. Tompához 1860. nov. 15.

³ Lev. Tompához 1860. decz. 27.

⁴ Levele Tompához 1861. aug. 28.

⁵ Levele Szászhoz. 1860. decz.

⁶ L. A. levelét Gyulaihoz: »Akármiről ír (Szász) néhány óra alatt cikket«. 1860. augusztus 28.

⁷ Lev. Kazinczy Gáborhoz. 1863. márcz. 31.

zetesen nekem egy-két verset írni kontóba-vitel nélkül.¹ Máskor meg ezt írja: »János, a díjazással különösen vagy: sohase láttam ily csökönyösséget barátok között.«² Hiába, Arany csak ezt tartja: »a mit én kapok, megosztom veletek utolsó falatig.«³ Pedig mikor ezt írja, a Figyelő már végét járja. Heckenast minden pillanatban lemondhat a kiadásról, mert az előfizetők száma még a 750-et sem haladja meg.

Arany szelid resignációval panaszkodik e miatt, de Tompa haragosan így fakad ki: »Nagy bosszankodásom van lapod állapotja miatt; hát sem a tudományért, sem a Kisfaludy-Társaságért, sem *éretted* nem akarja e nyomorult publikum fenntartani a Figyelőt? Dicsérnek, arczképeznek, de éhen veszni hagynak: ez a magyar tempó.«⁴

Tompa előtt nincs titka Aranynak, vele beszél meg levél útján azt a tervét is, hogy ha már a Figyelővel zöld ágra nem tudott vergődni, egy új lappal, a Koszorúval próbál szerencsét. »Ha kiüt a halandóság, akkor azon kell lennem, hogy valami más publikum csődítőbb alakban újra élesszem... mert nála nélkül én sem tudom, hogyan élek meg itt.«⁵ Azt hiszi, hogy új lappal jobban fog boldogulni, ha szaporítja benne a mulattató részt.⁶ Tompa is biztatja és jó tanácsokkal szolgál.⁷ Hiába volt minden tervezgetés, a Koszorúval se járt jobban, mint a Figyelővel. Már 1863. december 13. azt írja Tompának, hogy a szerkesztőség meglehet hamarabb letelik róla, mint gondolná, mert az előfizetők száma a második félévben már leszállott annyira, hogy nem sokat kell szállni azon mértékig, midőn bukás nélkül nem folytathatja. Mind a mellett már beletörődött a bajoskodásba, kedélye jó s cigányéletnek nevezi a szerkesztést és azt tartja, hogy ez a bizonytalan is többet ér mint a körösi bizonytalan. Nagy munkába is mer fogni; »Körösön ilyent soha meg nem kísértettem volna« írja, de hát »a szerkesztés oly állapot, hogy hetekig el lehet csapni, azaz a véletlenre bízni — és a közönségnek még akkor tetszik legjobban a lap, ha csak úgy szerkesztődik«. Így tréfál, de mindjárt utána veti: »ezt nem kell igen szószerint venni«. Irigylit Tompát, hogy távol lehet »az irodalmi fertő érintésétől« s panaszkodik, hogy a Czinke Mártonok féltik a konczot s a babért tőle. »Míg én körösi tanár voltam, ki volt nagyobb s jobb ember, mint én! A mint ide jöttem (és azóta mindig) vaskalapos, pedans tudós lettem, ellensége, elnyomója a fiatalságnak, ... rossz szerkesztő, ki a jók geschäftjét rontom«, írja.

Valóban nagyon rávetették magukat irigyei a Koszorúra.

¹ Tompa levele Aranyhoz. 1861. szept. 25.

² Lev. 1862. jan. 15.

³ Lev. Tompához 1862. jan. 2.

⁴ Tompa lev. Aranyhoz. 1861. szept. 25.

⁵ Tompához. 1862. jún. 20.

⁶ Lev. Tompához. 1862. szept. 24.

⁷ Lev. Aranyhoz. 1862. okt. 1.

A Czinke Mártonok egyre írták, hogy Arany elhagyja Pestet s a Koszorú megszűnik.¹ Ez a híresztelés nagyon sokat ártott a lapnak, a Pesti Napló, Magyar Sajtó hiába tették közre a hír czáfolatát, az irigyek gondoskodtak arról, hogy hatásuk ne legyen. Arany maga így panaszködik Tompának: »Száz ember közül kilenczvenkilencz a fejébe vette, hogy én már elmegyek, hogy a Koszorú megszűnik... ez a kilenczvenkilencz nem olvassa a czáfolatot és annak daczára ma is kérdezi tőlem minden ember: igaz-e?... Az írók nem küldenek munkát, hogy már megyek; kéziratokat kérnek vissza, mivel már »úgy sem kell«, — s majd az előfizetők is, gondolom, seregestől csapnak át a divatközlönyök mellé.«² Mindezek daczára tartania kell a Koszorút, mert nem lát egyéb módot a megélhetésre, azt meg csak nem írhatja ki, hogy »a kenyéririgység akar megbuktatni«.

A Koszorút ért támadások miatt panaszködik Abonyinak is: »...miután semmi hire, azt kell hinnem, hogy kegyed is azokhoz esküdt, kik a Koszorúban nem tudom, miféle cliquet látnak más tehetségek elnyomására. Szegény Koszorú még csak nem is védi magát a megtámadások ellen s mégis ő a bűnbak, a legnagyobb irodalmi botrány, melyet minden oldalról ostromolni kell.«³

Így húzza a szerkesztés igáját 1860-tól 1865-ig. Sokszor felkiált: »mennyi baj, mennyi vesződség«. Ez az »új állapot« nem tetszik, de hát más vizsgálatása nincs, mint az, a mit Tompának ír⁴: »... hiszen majd vége lesz — egyszer mindennek vége lesz«. Így töpreng kevés munkatársa, kevés dolgozata között s mikor hol egyik rovat nincs, hol a másik, majd főczikket, majd kritikát ír, majd külföldi irodalmat »teremt elő«, majd novellát fordít s »heti pletykát« szed össze, közbe pedig korrigál s beküldött rossz verseket olvas. S mind ezen időt rabló keserves küzködése között még az a veszedelem is fenyegeti, hogy elveszti azt a néhány jó munkatársát, kik lapját szívesen támogatják, mert minduntalan egymásba botlanak a kritikák miatt.

A Figyelőben megjelent *Párhuzamért*, melyet maga Arany írt névtelenül, Tompa neheztel, hogy »egy-két csillag alatt körmére nem koppintott a dölyfös cikknek«. Szemere Miklóssal is meggyűlik a baja, mert a Brassai ellen írt kemény polemiáját nem akarta törlések nélkül közölni. Egyenesen megírja Szemerének,⁵ hogy bár ráférne a közlemény »sovány kosztú« lapjára, mégse adja a cikket eredeti alakjában, mert nem hozhatja a Figyelőt olyan hírbe, a hol kényők kedvök szerint dobálhatják az emberek egymást gorombasággal.⁶

¹ Tompa is czéloz erre Aranyhoz 1864. nov. 16. írt levelében.

² Lev. Tompához 1864. nov. 21.

³ Levele Abonyihoz 1863.

⁴ 1861. aug. 25.

⁵ Levél Szemeréhez 1862. jún. 25.

⁶ Szemere ezt a cikkét aztán röpiratban adta ki.

Sokkal komolyabb volt az a háborúság, a mely kitört lapjának két oszlopos munkatársa Szász és Gyulai között. Mind a ketten nagyon érzékenyek. Se Gyulai, se Szász nincs megelégedve Arany szerkesztői eljárásával. Gyulai egyik levelében meg is írja Aranyra, hogy miként lehet kritikai lapot szerkeszteni. Szász azért neheztel rá, mert kritikáját megjegyzetezte. Azt mondja Szász, ez olyan eljárás, mintha a szerkesztő kiadna egy verset s nyomban utána kimutatná, hogy a vers rossz. Arany erre azt feleli: «A vers költői productum, mit ha a szerkesztő éretlennek talál, eldobja; bírálat, ez vélemény, melynek ellenében a szerkesztő közölhet eltérő véleményt... Mi az igazság nyomozása, ha nem különböző vélemények meghallgatása, s ez által lap és szerkesztő nem válik következtelenné magával.»¹ A szerkesztő nem szerkeszthet úgy lapot, hogy csak a magáéval egyező véleményt közöljön, mert ekkor kénytelen lesz mindent maga írni. Az aestheticában nem lehet úgy vezérelveket kitézni a kritikai lap szerkesztőjének, mint a politikában. Az egyensúly ugyan helyreállt, de mennyi aggodalom gyötörte Aranyt. »Igy csináljuk mi, írja,² ritka közönségünk mulattatására azt a tréfát, hogy míg annyi minden egyébről lehetne írni s beszélni, egymás szavain rágódunk. Kritika kellene s írunk a kritikáról».

Kazinczy azért neheztel Aranyra, mert megengedte, hogy a Koszorúban Toldyn is döfjenek egyet.³ Arany őt is meggyózi:⁴ »...hát döfés ez, ha te a tanácsteremben felszólalsz, azt mondod: az előttem szóló tisztelt taggal nem lehetek mindenben egy véleményen. Hogyan lehet beszélni irodalmi dolgokról, ha valaki nem kombinál, véleményt nem mond s olykor tisztán a tárgyra nézve nem czáfol is? És hogy lehet lapot szerkeszteni, ha a szerkesztő minden dolgozótársa munkáját megcsonkítja, kipiszkál belőle minden nevet, minden oly véleményt, a mi ellenkezik véleményével.« S szokatlan keménységgel írja végül: »Mindezeket most egyszer el kelle mondanom, igazolásul. Kérlek, ne mérj nagyon alacsony mértékkel, mint embert.»

Az efféle megjegyzések igen érzékenyen érintették, ezek jobban bántották mint az olyanféle apró-cseprő polemiák, mint a milyen Barsyval is volt, a ki Aranyt jó *stilusra* akarta tanítani! Az ilyen okvetetlenkedésekre írta neki Tompa; »mily ostobaságokkal kell küzdened.«⁵ Arany se tartotta egyébnek. A szerkesztés ideje megtanította Aranyt arra, hogy nemcsak Kőrösön, hanem Pesten is vannak rossz emberek, kik, ha egyéni érdekük úgy kívánja, semmitől se riadnak vissza, s még egyet tanulhatott, hogy a magyar közönség komoly lapot nem pártfogol. Ennek a közön-

¹ Levele Szászhoz. 1861. febr. 13.

² Levele Szászhoz. 1861. aug. 22.

³ Kazinczy levele Aranyhoz. 1863. május.

⁴ L. levelét Kazinczyhoz. 1863. június 3.

⁵ L. Tompa levelét. 1862 június 17.

ségnek az akármilyen írók munkáival telt képes divatlapok kellettek s nem a Figyelő s a Koszorú. Ennek a közönségnek a részvéltlenségével, meg a korabeli cenzurával¹ és sok irigyével küzdve, valóban savanyú kenyerét ette a szerkesztésnek. Bár műzsájának kevés időt szentelhetett,² mert mindent »igazgatnia« kellett, »csak azt nem, a mit igazítani szeretett« volna,³ mégis rendkívül értékes munkásságot fejtett ki. Csodálatos génuszával ebben a mostoha időben a kritika terén gyujtott világot s a kényszerű szerkesztés évei alatt teremtek kritikái, melyekben egy ragyogó művészi lángelme a szép legöntudatosabb megértésével mondja el eszméit a szépről. Ezen kritikai megnyilatkozása Arany gazdag lelkének föltümulja értékben akár a legkiválóbb kritikus ítetését is, mert magának a lángeszű alkotónak lelke mélyéből fakad.

II.

Arany szerkesztői s kritikai munkássága olyan időre esik, mikor a szertelenkedés önhitten tetszelgett a lángész látszatában, mikor a hazáról, a szerelemről, a jó öreg korcsmárosról s más Petőfi-vers témáról oly sokan zengtek minden tehetség nélkül. Az utánzók ezen serege a Vörösmarty romantizismusa s a Petőfi népiessége között hánykódva, énekelt nagy merészen lángészkedő kicsinyléssel nézve le s mellőzve a »pedans« művészi szabályokat. Se Vörösmartytól, se Petőfitől nem tanultak művészetet, csak utánzózták őket, azt híve, hogy ezek a gyöngye Vörösmarty-Petőfi-visszhangok az igazi költészet erejében fogantak.

Aranyt nagy költői tehetsége, míg egyrészt megóvta attól, hogy akár a Vörösmarty, akár a Petőfi hatalmas tehetsége utánzó-jává váljék, másrészt kiváló ízlése, széleskörű tanulmánya képessé tette arra, hogy a költészet valódi természetét megismerje s a szépet ne csak a halhatatlan költői művekben, hanem kritikai fejtegetésekben is hirdesse. Arany művészi fejlettségét csak akkor értjük meg, ha tudjuk azt, hogy mily alapos és széleskörű tanulmányt végzett az irodalomban. Végigtanulmányozza az ó-, középkor irodalmát s a modern irodalmat is, behatóan foglalkozik a népköltéssel is. Vizsgálja az irodalom fejlődését s ezen fejlődés feltételeit. Így jut arra a felfogásra, melyet bátran történeti felfogásnak nevezhetünk, hogy az irodalom, s így a költészet, természetes fejlődés eredménye, melyben a természet törvénye, az ugrás nélküli fejlődés, tükröződik. Egy-egy tanulmánya világos bizonyítéka annak, hogy a költészet fejlődését minden ágában így fogja fel. Például Zrinyi és Tassó című tanulmánya apróra menő kimutatása az eposzi technika fejlődésének.⁴ Azt tartja, hogy a

¹ L. levelét Tompához. 1862. jún. 23.

² L. levelét Tompához. 1861. aug. 25.

³ L. lev. Kazinczy Gáborhoz. 1862. jan. 10.

⁴ L. E. Phil. Közl. 1906. 658. I. Arany János egyénisége s a romantika.

költészet fejlesztésében minden kor minden költője részt vesz. A lángész Arany felfogásában »csodás hatalom«, minél nagyobb azonban csodálata egy lángész iránt, annál kevesebbre becsüli a lángészkedő hóbortot. Nem kívánja azt, hogy csak a lángész merészkedjék írni, hogy csupán a Petőfi-féle költők költsenek, de a nép érdekében, a költészet fejlesztésének közös munkájában meg kívánja, hogy szemben a lángésszel, kinek minden sikerül, a közép-szerűség tanuljon sokat s ne vesse meg a művészi szabályokat.

Nagy ítélő erejével a dolgok lényegébe hatol s minden irodalmi irányban megtalálja a szépet, mely méltó arra, hogy a költő művész kövesse. A klasszikus költészetben csodálja a kifejezés szépségét, a formák művészi tökéletességét s a compositio erejét; a romanticismusban szereti a képzelet szabadságát, de ellene van a képzelet szertelen, féktelen csapongásának ép úgy, mint a klaszszicizmusban annak, hogy a képzelet elé a forma korlátait rakja. Ebből is, abból is művészi szabályai közé iktatja azt, a mi igazán a szép tökéletes kifejezéséhez vezet. Épen ezért egyesül Arany költészetében a klasszicizmus és romanticizmus a legszebb harmoniában.¹ A népköltészet fontosságát felismerve, kiemeli azon sajátosságokat, melyeket a műköltőnek ismerni s követni kell: az erőt, a közvetlenséget és a tárgy józan, mégis költői eszményítésének módját. Innen tanulja meg az egészséges erőt, a józan látást, az egyszerűséggel hatást, az igaz eszményítést, szóval a művészi alkotás azon módját, melyben a magyar lélek szépségideálja kifejezést nyer. Ezért lesz aztán költészete legigazabb tükre a magyar léleknek s azért lesz aesthetikája legtökéletesebb kifejezője a magyar lélek szép-ideáljának.

Arany irtózik minden szertelenségtől, kritikáiban is a józan mérlegelés hirdetője. Egyetlen költői irányhoz sem szegődik, se a romantikusok, se a klasszikusok követője. A szépet keresi s ezt egyképen tudja élvezni a naiv népköltészetben úgy, mint a klaszszikusokban, mint a modern irodalom romantikusában, realistáiban, ha valóban megtalálta. Lelkében határozottan kiformalódott az igazi költészet képe. Izlése finom, formaérzéke kiváló s egyben bír az elemző értelem finomságával, költő és tudós minden pedansság nélkül, elméje józan s biztos ítéletű, kritikai összefoglalásaiban csodálatos határozottsággal világítja meg a legbonyolultabb kérdéseket s mikor olvassuk világos fejtegetéseit, mintegy élő, érzékelhető formát nyernek a legelvontabb fogalmak is.

Erdélyi mondja:² »Nem annyira bírálónak kell lenni, mint műbölcsésznek«. Arany mind a kettő. A szépet keresve, levelei, bírálati pompás aesthetikai értekezésekké lesznek. Világos, nagy, magyar lángelméje ezekben is csodálatosan világít s alapos, tartalmas fejtegetéseit az irodalmi kritika mai sívár idejében kétszeres

¹ L. Egy. Phil. Közl. 1906. 661. l.

² L. Bud. Szemle 1897. 14. l. Beöthy Erdélyi műbölcsélete.

lelki gyönyörűség olvasni. S ezen bírálataiban nem az a fontos, miről ír, de mit ír. Írásaiban a szépet felfedező lélek örömét, vagy a szépet kereső, de nem találó lélek keserűségét látjuk. Ez ép úgy, mint amaz mély megindulásba hozza lelkét, egész egyéniségét, melynek egyik jellemző vonása az érzékenység. Riedl mondja: »Az ő példája bizonyítja: a legnagyobb öntudatosság nem zárja ki a legmagasabb ihletet.«¹ És ez igaz, ezt bizonyítja költészete s igazolják kritikái, fejtegetései is.

Arany a kritikát s a kritikus tisztét nagyon komolyan fogja fel. Egyéniségének jellemző vonása a komolyság és kötelesség-érzet. Bármit tegyen is, legjobb képessége szerint, lelke egész erejével teszi. A lelkiismeretes pontosság, a kritikus komolyság nála egész a pedánsáig megvan. A kritikus tisztéről azt mondja Szász Gerő költeményei bírálatának elején: »A mit a zenész csak mutat, festőnk mint kimagyarázatlant érez lelkében visszamaradni, ezt elmélkedve, szavakban fölfejteti tiszte a műbíróknak.«² Bántónak találja az olyan kritikát, »a minő a szerkesztői példányok felvágatlan lapjairól telik«. Az ilyen semmitmondó kritikákat visszatehetszöbnek s a szerzőre is boszantóbbnak tartja bármily keserű, de tanulságos bírálatnál. Arany nem abban látja az igazi kritikát, hogy a bíráló amúgy könnyedén »szűr alól odavetett bökkéssel« ítélezzék. Ő a miről kritikát mond, el is olvassa, nemcsak belekukucskál, »mint varjú a koncza«, hanem aprólékos és fárasztó munkával, nemcsak felmetszi, hanem el is olvassa elejétől végig; megtekinti címlapját, berendezését, osztályzatát, mutatóját, megforgatja kívül, belül, némely darabot ismételve elolvas; némelyikre alszik is egyet, hogy vajjon másnap nem hat-e rá másképp, nehogy a költőnek számítsa be, ha például az első olvasáskor szunnyatag, le- vagy széthangolt, vagy ellenkezőleg túlmagasztos kedélyben talált lenni«. Szóval — a mint maga mondja³ — »egész a nevetésig« lelkiismeretet csinál abból, hogy író társa reputációját igazságtalanul ne érintse. De ha aztán »ennyi körül- és betekintgetés után« valamely vélemény meggyőződéssé szilárdult nála, azt nem szokta elhallgatni. Kimondja, még ha jó barátjáról van is szó, sőt ez esetben még azon kell óvakodnia, nehogy a baráti viszony még nagyobb szigorúságra hajtsa, mint különben.

Nem »tejfél« kritikát akar, de nem vallja a »bátorság« kritikáját sem, mely kisüti erről is, arról is, hogy ez se, az se költő. »En — írja⁴ — mindig számításba veszem, miféle tulajdonokkal emelkedett egyik vagy másik társam bizonyos fokra a közvélemény becsülésében s vajjon e tulajdonok csupán időszerű értékkel bírnak-e vagy maradandóbb hatással is vannak költészetünk fejlőd-

¹ L. Riedl. Arany János 271. l.

² Ráth. Ar. Prózaí dolg. II. k. 69. l.

³ U. o. II. 94. l.

⁴ U. o. 92. l.

désére; szóval, a helyett hogy fitymáljak, méltóbb dolognak tartom vizsgálni.« E szerint Arany nem a napi kritikus könnyű hevületével, rokon- vagy ellenszenvével mérlegel, hanem az irodalomtörténet írójának terén áll, ennek a módszerével jár el. Nem becsüli le a multat, de túl se becsüli a jelent, abban úgy, mint ebben is egyként megtalálja a jót, a becsülendőt, maradandó értékűt, mint a rosszat. Arany nem tartja magát a »feltörekvő nemzedékhez«, a melynek saját haladása érdekében van elbánni a — már igaz vagy ál — tekintélyekkel, neki nincs mit s kitől félténie. Oly nyugodtan nézi a dolgokat, mintha »panoráma volnának«.

Nemcsak az írók, de a közönség felvilágosítása érdekében is követeli a komoly kritikát még az olyan írói munkáknál is, melyek egyébként csekély értékűek. Sőt a közönség izlése irányítására az ilyen munkáknál még inkább szükségesnek találja. Hogyan vélekedik, maga mondja el a Fejes költeményei bírálatában.¹ »Hogy mégis időt vettünk bajlódni költeményeivel, oka, mert van azokban némi csengés, csillogás, úgy hogy a kevésbé avatott olvasó, noha nem érti, azt gondolhatja, valami szépet olvasott. Sor sor után, versszak versszak után könnyen foly s nem hiszi az olvasó, hogy a ki annyit beszél, sok mondani valója ne legyen«. Többször hangoztatja, hogy a kritikának olyannak kell lenni, hogy a közönségnek felvilágosító, élvezetes olvasmány legyen. Ellenőrizze az irodalom érdekeit, figyelmeztesse az írók gyöngéden botlásaira, buzdítva emelje ki könyve szépségeit. Szóval olyan legyen a kritika, a mely »minden részre tanulságos, érdekes, vonzó, senki érzelmét ne fanyarítsa el, semmi kedvetlen utóíz ne hagyjon maga után... A közönség nem érdeklődik és nem tanul, ha meggyőződés erejével nem szólnak hozzá, a meggyőződést az igazság szüli«. ² A meggyőződést szent hévnek tartja, mely »az igaznak szeretetét az álság gyűlölésével kapcsolja egybe«. A szépnek, nagyoknak, »tökélyesnek« benne lakó érzelmét bántja, a mi rút, sekély, félszeg s nem tehet róla, ha szava ilyenkor »élesebb, vagy játszilag humorosb«. Az írók érzékenyek és sérthetőségük mezeje nagyon messze terjedő, de az irodalom érdeke mindenek fölött áll. Szóljon a kritikus elismerően, de »méltánylani épen az: se túl, se innen«. A kritikusként célja érdekében kell megválasztani kritikájának természetét. Az általános bírálat tudósabb, a részletes bonczolás azonban tanulságosabb s mindig gondolatkeltőbb. Igaz, hogy a kritikus nem vesződhet részletkérdésekkel, mert magasabb szempontokat kell kitérnie s így a »részletes hibák kimutatása nem célja, csupán eszköze vagy arra, hogy ezekből általános nézetre emelkedjék, vagy arra, hogy általános ítéletét ezekkel, mint példákkal, igazolja. Csak annyit vesz hát belőlük, a mennyi céljára szükséges, a többit hagyja; sőt olykor kimondja ítéletét s

¹ U. o. 167. l.

² U. o. 222. l.

rámutat csak a darabokra, melyek által az igazolva leend a hozzáértő előtt, nem törődve, vajjon a szerző megtalálja-e bennök, a min bíráló gáncsa épül».¹

Komoly, lelkiismeretes felfogásának bizonyítéka az is, hogy bár kiadott másoktól is kritikát, de ha ezt nem találta elég alaposnak, vagy meggyőződésével megegyezőnek, még ha legjobb munkatársaitól származott is, észrevételeit megtette rá. Így tesz a Szász Károly bírálatával, melyet Vida József Nemzeti koszorú című költeménykötetéről írt.²

»Fogyatkozásunk szunnyadó öntudatának« mondja, ha egy érdemesebb munkáról bírálat nem jelenik meg. Méltánytalan eljárás ez a sokat fáradozó íróval szemben. Örvend a kritikai érzék fellendülésének s a »mérgező kritikai hajlamban« a haladás és tökéletesülés feltételét látja.

Ilyen nézeteket vallva kritikusról s kritikáról forgatta a kritikai tollat. S mennyi szeretetreméltó jószággal, de nem elnézéssel, mert elve »az igazságtól, meggyőződéstől nem távozva, oly szelíden szólni, a hogy csak lehet«.³

Kritikáiban mindig magasabb szempontból ítél. Széles ismeretkörével bizonyos világirodalmi színvonalra emelkedik, a nélkül azonban, hogy csak a legkisebb mértékben is lekicsinylené a szóban forgó munkát, ha még olyan gyarló is. A magasabb művészi szempont mellett nem mulasztja el a részletekbe ereszkedést sem. Erről véleménye az, hogy a kritikus hatása annál kétesebb »a gyakorló művészetre, minél magasabbra tűzi szempontjait s óvakodik általánosból a részletekbe ereszkedni«.⁴ Számot vetett azzal is, hogy irodalmunk akkori állapota mit kívánt. A Szász Gerő költeményeit bírálva, azt mondja, hogy a kritikusnak nincs mindig »tudományyá képzett« izlésű íróval dolga. Ha minden írónak megvolna a kellő művészi képzettsége is, akkor hagyján, de mivel nincs így, »hányszor tetszenek önkényes ráfogásnak a megbírált szemében oly gáncsai a bírálónak, melyek nem forognak az épen kézzel foghatók körül«. Igaz, hogy a bíráló nem járhat úgy el, hogy például egy-egy költeménykötet minden egyes darabjára megmondja, hogy ezt így meg úgy kellett volna csinálni, mert akkor »az ösztövért fűzetke is ívekre dagasztaná« a bírálatot. Okkal móddal kell tehát részletezni. De meg aztán azért is részletez Arany bírálataiban, mert az ilyen kritikától nem érezheti annyira sértve magát a szerző. Az általánosságban kimondott ítéletben könnyen önkényes állítást láthatna s a bírálat »dugult fülekbe« ütköznék, holott »a gyakorlati s részbeli tanulság itt ott megragad«. Gyakran érint s fejteget olyan kérdéseket, melyek szo-

¹ U. o. 69. 1.

² L. u. o. 216. 1.

³ L. levele Gyulaihoz. 1861. aug. 28.

⁴ U. o. II. 71. 1.

rosan kapcsolatban voltak a korabeli irodalmi irányokkal. Így például a Bulcsu Károly költeményei bírálatában líránk állapotáról szól, a Hebbel Anya és gyermeke című époszának bírázata alkalmat ad arra neki, hogy az éposz korszerűségét és korszerűtlenségét vitatókkal szemben elmondja a maga véleményét.

Ítéletét soha polemikusan, hanem egyenes és határozott vélemény alakjában fejezi ki. Nem csipked, nem tör ellenfelének sem a logika vagy gúny gyilkoló eszközeivel, hanem éles világításba helyezve a kérdést, nyugodtan, észbeli okokkal érvel, sűrűn hivatkozva a világirodalom kiváló alkotásaira. Néha-néha azonban meg-megvillantja a szatira fegyverét is, különösen mikor a sok képtelen költői kép, nyelvi pongyolaság, üresség felizgatja szelid lelkét. De ezt is annyi szeretetreméltósággal teszi s annyira igaza van, hogy epe nem maradhatott utána. Keményen elítéli azokat, kik a költői művészetet »álmadozó szenvelgésben tartják elérhetőnek«. Mikor Malvina költeményeit bírálja, így bonczolja az egyik költeményt: Malvina azt mondja »hogy érzelmei folyamán két könnyed sajka jár« s egyik sajkában van a múltó érzélem, a másikban új érzés terem (tehát a folyó is érzélem s a sajkában is érzélem ül); s miután a sajka megreped szívének szirtfokán: akkor a kised sajkán már egy habléány ül, a magyar költészet múzsája. A valótlanságok erre a halmazára mondja Arany: »nem szeretem az ily kormány és kompasz nélküli hajózást«. Az Ormódi rímeit így jellemzi: »nemcsak nem kerestetek, de nem is találtak«. Az Illés Beranger fordításának egyik versére megjegyzi: »ez (t. i. a hang) mehet a Komlóban, de nem Béranger stílje«. A Bethulia hölgye című éposz művészi értékét így határozza meg: »Ha azon irodalmat, melyet e költemény mesterül vall (t. i. az éposz-irodalmot), az aranyhoz számítjuk: a Bethulia hölgye számára mindenesetre valamely olcsóbb érczet kell kijelölnünk«.

Nem egyszer találó hasonlattal, képpel teszi elevenné, fordulatossá kritikáját. Például mikor az eszményítés és a határozatlanul csapongó idealizmust akarja jellemezni, Hamlet Poloniusára hivatkozik, mikor az áleszményiség holdkóros hóbortját megrója, felhossa a debreczeni obsitost, a ki a nagy erdőn láthatatlan galambot mutatott a debreczenieknek.

Mindig talál valami méltánylandót, nem esik azon bírálók hibájába, kik a legnagyobb írók legsikerültebb munkáit veszik mértékül s a mi azokon alul esik, föltétlenül kárhoztatják. Azt tartja, hogy nem minden költő lángész sem nálunk, sem a külföldön, a tehetségeseeknek is megvan a maguk írói s irodalmi fontosságuk: »nem hagyják elalunni a költészet vesztatüzét, melynél egy leendő lángész isteni fátylóját majdan meggyujthassa«. Kritikáiban a legegyszerűsebb részrehajlatlanságot találjuk. Véleménye nyilvánításában nem gátolja az sem, hogy a megbírált jó barátja. Nemcsak hirdeti a részrehajlatlanságot, hanem gyakorolja is. Valóban úgy nézi az irodalmat, mint az irodalomtörténetíró: felülemel-

kedve minden melléktekinteten. Erre csak a Vas Gereben, Szász Károly munkái bírálatát említem például. A mit Arany mond, se többet, se kevesebbet, se igazabbat nem mondhat ma sem az irodalomtörténet, oly világosan, határozottan s helyesen rajzolja meg e két író egyéniségét.

Egyenes szókimondó sajátságát legjobban jellemzi a következő. Megbírálja Szász Károly Trencsényi Csák című munkáját. Bírálatát elküldi áttekintés végett Szásznak. Előre is gondolja, hogy Szász túlszigorúnak fogja találni s szándékosan hibakeresőnek, mert úgy írta a kritikát, mintha Szász arra kérte volna fel, hogy »őszintén s tartózkodás nélkül« mondja meg véleményét. Ha fáj neki a bírálat, akkor nem fogja közreadni: »én nem fogom módosítani, hanem elteszem a sötétre«. (Levele Szászhoz 1861. jan. 29.)¹ S mikor Szász Vida Nemzeti Koszorú című költeménykötetét bírálja, Arany észrevételekben fejt ki ellenkező véleményét. Szász felpanaszolja ezt Aranyra, erre így ír Szásznak: »Bírálatod nagyon kedvezőnek látszott, nem vihettem el lelkiösmeretemen, hogy egyet-mást el ne mondjak abból, a mit magam tapasztaltam.«² A szép lebegett mindig szeme előtt, ez élt lelkében s ha az, a ki művészi célzattal lép fel, ezt megsérti, tiltakozik ellene felfedve a hibát s megmutatva azt is, mi felelt volna meg a szép követelményének. Riedl mondja,³ hogy Arany fejtegetéseiben lépésről-lépésre vezet, nem gyorsan, de biztosan s hozzátehetjük még, hogy az epikus tárgyilagosságával. Kritikái egy nyugodt, sokat tapasztalt, világos elme leszűrt igazságait tartalmazzák. Teljesebben s igazabban a szépet alig látta valaki inkább mint Arany, s alig is fejezte ki. Kritikáiban nem látunk semmi ragaszkodást egy általános elmélethez, nem a szaktudós rendszere vonul rajtuk végig, nincs bennök semmi dogmatikus merevség. Nagy, messzeterjedő, hímes mezőhöz hasonlíthatnak kritikái, melyről a szép a maga természetes mivoltában szól hozzánk frissen, üdén, a színek harmóniájával, a virágok illatát s himporát hordozó surranó szellővel, madárdalával, ragyogó napfényével, a forma s tartalom összhangjával. E mező virágaiból szedhetünk, összeszedhetjük azon eszméket, melyek Arany lelkében a művészi szépről éltek.

III.

Arany nagy szeretettel foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel, a Szépirodalmi Figyelőbe Visszatekintés címén 1861-ben cikksorozatot ír, ír a Koszorúba s a Nyelvőrbe is. Leggyakrabban a nyelvhelyesség kérdése foglalkoztatja, a szókötés magyarsága, mert »aggódva nézte azt a rombolást, melyet egyes írók s velük a

¹ A bírálat megjelent a Figyelő 1861. febr. számaiban.

² Lev. 1861. febr. 13.

³ Arany János 271. l.

nagy közönség a magyar nyelv szerkezetén elkövettek«. ¹ Az íróknak tanulmányul a népnyelvet ajánlja. Arany nem nyelvtudós, hanem stilisztá, a ki érzi a nyelv szépségeit s helyességét. Bírálataiban minduntalan kiemeli, hogy az íróknak gondosan ügyelni kell a nyelvre, ha sikert akar aratni, meg kell hányni-vetnie jól, hogy »vajon itt vagy ott nem hibít-e valami; képei, trópusai elég szemléletesek-e, tárgyhoz illők, újak, jellemzők-e, nincs-e bennök fonákság, következtelenség, alásés, bágyadtság, fagy; kidomborulnak-e úgy, a mint kell, nincs-e valami fölösleges, henye vagy kirívó vonás bennök, megfelelnek-e az illető rész s az egész költemény hangulatának«. Szász Gerőt megrója, hogy »a mondatok oly puhán kötvék, hogy e kötésből csak véletlenül kihullottnak tetszik a hiányzó rész. Ez nem az igazi költői rövidség, mert nem önkéntes szabadságra, hanem szükségre mutat a beszéd használatában«.

Pontosan megadja utasításait, hogy milyennek kell lenni a költői nyelvnek. »A költő nemcsak hosszas leírásaiban, de metaforáiban is úgy vessen oda egy-két jellemző vonást, hogy abból a képzelet meg tudja teremteni épen azt, a mi a költő lelkében meg vala teremtve; egy körülbelül vaktába felkapott phrasis mindent elront.« A jelző nem pusztán »sortöltelék«. Nem is mindegy, hogy bármi tulajdonságára vonatkozik-e a jelzettnek, hanem szükség, »hogy épen azon oldalról jelezze, emelje ki, vagy jellemezze a tárgyat, mely a fennforgó esetben kiemelendő«. Az üres bombasztokat üldözi. A legcsekélyebbre is kiterjed figyelme. »Pedantság ugy-e? — mondja. De gyakorlott fül megakad az ilyesekben«. Hibáztatja azt is, — és az akkori költészet közös hibájának tartotta — hogy addig űznek-fűznek egy-egy képet, »míg az egybe nem illők, össze nem tartozók halmozása által megszületik a szörny, melynek absurdum a neve«. ² Kikel az ellen az ízléstelen szokás ellen is, hogy az egyes szavakat szeretik ritkán szedetni. »Nálunk mostanában. — mondja — egyikévé lett az a költői hatás eszközeinek.« Így szatirizálja azt: A mi költőnk A vagy B rábukkan egy szép (?) ellentétre s nem állhatja, hogy ritkított betűkkel ne figyelmeztesse olvasóját ezek szépségére: »Ide nézz világ, én költői gondolat vagyok«. Minek ez, hiszen »a mi szép, még szebb lesz, ha maga az olvasó leplezi föl«. S mintha csak a mai irodalomról szólna, mikor mondja bírálva Remete József Vergilius Aeneise fordítását: »Erő és báj: ép ezek indultak veszendőbe a magyar költői nyelvből. Mint oldott kéve, lazul a mondat napról-napra. Rövidsége nyúlík, biztos körvonalai elmosódnak, ruganyossága ernyed... Sok eredeti magyar szólam, velős, rövid kifejezés, mely még pár évtizeddel ezelőtt országszerte kelendő volt, egymásután kivesz, idegennek, pongyolának adván helyet... A nyelvromlás

¹ Arany J. mint nyelvész Egy. Phil. Közl. 1893. 331. l.

² Prózai munkái 2. k. 80. l.

kora még sohasem esett össze virágzó költészettel.« Úgy találja, hogy különösen a fiatalabb költők »keveset törődnek a részek kidolgozásával, a fokozatos emelkedéssel szakról szakra, a költői nyelv díszei- s erélyével, a mondat és szófűzés szabatosságával s azon előnnyel, melyet új, szokatlan, mégis talpraeső szóillesztés nyújt a költői nyelvnek«. ¹ Hivatkozik a klasszikus költőkre, Vergiliusra, Horatiusra, kiknek művészi nyelvhasználata méltó, hogy »minden kor, minden nemzet költészetének iskolája maradjon«. Az ő költői nyelvükben megvan az erő és a báj. A népiességet hajhászóknak azt mondja, hogy megvan annak is a módja, mikor lehet népi szólamot használni. Csak a maga helyén, »de se minden helyen, se minden szólás nem fér össze egymással... Csak praegnansabb kifejezéseket használjon a költő a közéletből«.

Tanításából valóban kitetszik, hogy »mennyi bibéje van a költő-mesterségnek«. Ezt nem veszik figyelembe azok, kik lángészkedő hóbortjukban félrelökik a művészi szabályokat. »Csekélyleni — mondja — az iskola szabályait sokszor fordul elő nagy költőknél, kik azonban tetteleg bizonyítják be, hogy a „pedant“ szabály helyett egy más törvénynek, az örök szépnek viszik hódolatjukat«. Lángész mindenki nem lehet s »Petőfi óta a többi gyakorlati jó teszi, ha tanulja is a költő-mesterséget«. Valamikor az ifjak »nemes hévvel, kitartó buzgalommal készültek az írói pályára; óvatos szemmel néztek körül a költészet tág mezején, s a mely ösvény leginkább vonzotta hajlamukat, vagy geniusuk irányánál fogva legbiztosabb haladást ígért a süker felé, azon indultak el... Most a fiatal ember nem akar egyéb lenni, csak (!) Petőfi, s mihelyt a bordái alatt hatalmasabb ütéssel kótog a bekérgezett szű: legott igyekszik elfoglalni helyét a népies lapok olcsó Parthenonjában«. Ez a mohóság, tanulatlanság az oka, hogy gondosan nem dolgoznak, hogy elhanyagolják a nyelvet, s nem vetnek ügyet a sok apró művészi követelményre, mely a legkisebb lírai költemény iránt is támasztható.«

Arany szeretné, ha most, mikor a »technikát összeférhetetlennek képzelik a genivel, akadna egy virtuoz verselő, ki megmutatná, mire képes a magyar nyelv, ki megmutatná, mennyi erő, hajlékonyság, zöngelem van benne; egy oly verselő, a ki, habár minden mélyebb költőiség nélkül, egyidőre nagyon népszerűvé válna, kinek zöngzetes strófái, feddhetetlen rímei, lehelletkönnyűségű fordulatai, ékes, szabatos nyelve, ezer változatú formái minden ajkon meghonosulnának, minden fülben *reformot* idéznének elő, hogy többé akarva se lehessen visszatérni a mostani *lágyan kötött* formákhoz«. ² A formával ma nem törődnek semmit, nemcsak a nyelv pongyola, hanem a ritmus is. Pedig a ritmusban lényeges dolog még egy szótag is, mert »egy szótag a jambust

¹ U. o. 2. k. 95. l.

² U. o. 97. l.

trocheussá változtatja, a mi aztán a gyakorlott fültre oly hatást tesz, mintha a csárdást tánczolónak rögtön csak valczert kezdenének húzni a lába alá«. A strófaszerkezetre se ügyelnek, nem alkotják kerek bevégzett egészszé, az utolsó sor rendesen csak úgy van odavetve, holott ez sem lehet toldalék, »hanem belsőleg össze kell függnie a megelőzőkkel. Egy összekapcsoló, egy pótsor inkább elmehehet a versszak beljében mint végén, honnan lemállik, mint odatapasztott nem lényeges rész«.

Azoknak a lángészkedőknek, kik Petőfi s Heine pongyolaságára hivatkozva mentegetik magukat, azt mondja, hogy csak kövessék a Petőfi és Heine pongyolaságát, hanem adják hozzá Petőfi s Heine tartalmát is. De ezt nem teszik s így ezeknél az utánzóknál »a forma külső és benső plasztikára s erélyességre nagyon hasonlít a konyhában használt ama vizes rongydarabhoz, mely odalapul, a hová vágják«. Petőfitől érdemes volna eltanulni azt a kis mesterséget, hogy ő sorról sorra, versszakról verszakra halmozza a legragyogóbb képes gondolatokat, hogy az utolsóval, mely ragyogóbb mindeniknél, s a mely az egész költemény alapgondolatja, betetőzze. Petőfi minden költeményében egész koszorút ad; míg követői legtöbbje elégnek tartja nem is ép virágot, de egy-egy szíromlevelet dobni le, hogy az úszszék a hétköznapi próza mocsárjában úgy, a hogy tud. A képek pusztá halmozása azonban még nem költészet. A Szász Károly költeményeit bírálva, mondja: »nem hiszünk mély voltában a szenvedélynek, ha a képhalmozás túlhág egy bizonyos határt«, mert ez keresetté s ezzel kiszámítottá teszi az érzést. A szenvedélyhalmozta képekben valami rendetlenség van, a mi arról tanuskodik, hogy a költő nem kereste azokat, hanem csak úgy toltak képzeletébe. Ezt a természetességet kívánja Arany minden képtől, mit a költő alkalmaz. Aztán meg arra is vigyázni kell a képek alkalmazásában, hogy »a trópusból a való festésébe« egyszerre ne csapjon át a költő egy tárgyról szólva, »mert így vagy igaz képet rajzol hamisan, vagy metaphorából a betűszerinti valóságba esik«. A költői festés axiómájául ezt állítja fel: »csupán azt és annyit a testből, a mennyi a lélek előtüntetésére szükséges«. A költészetet kényes hangszernek mondja, melyen egy hajszálnyival feljebb vagy lejjebb fogni, ez sem mindegy. Pedig a hang tisztasága még csak alsóbbrendű kellék, mert »azonfelül következik a dallam, harmonia egysége, változata, a kifejezés ereje, kelleme és mindaz, a mi az istenek közé ragad«.

A nyelv és ritmus pongyolaságán kívül másik nagy hibája volt a hatvanas évek költőinek az ál-eszményítés, a szertelenkedés. Arany kritikáiban a költői eszményítésre is sokszor vissza-visszatér, néha-néha egész kis értekezés kerekedik ki tolla alól. Az aesthetikának ezt a legkényesebb témáját találó példákkal s világos fejtegetésével szinte kézzelfoghatóvá teszi. Arany nem veszejt el a gondolatot a szőrszálhasogató meghatározások között, ő nem tudós meghatározásokat, dogmákat ad, hanem mellőzve minden

tudós homályt és mázt, egyszerű és természetes szavakkal fejezi ki prózában azt, a mit mint költő utólérhetlen művészettel való-sított meg. Az Arany *magyar* lelke előtt tisztán s világosan áll a művészi eszményítés lényege. Ellensége az ál-eszménységnek, a szenvelgésnek, a céltalan álmodozásnak, a határtalanul csapongó idealizálásnak. Arany az eszményítésnek alapjául az igazságot teszi. Az epikus objektivitását, nyugodt józanságát látom ebben, mely annyira megegyez a magyar lélek realis felfogásával. Magyarrabb költőnk nincs Aranynál, az ő költészetében a magyar nép egyetemes lelke, geniusza szólal meg csodás költői művészettel s ha nincs is naiv népeposzunk, a Buda halálából megtudhatjuk, milyen lett volna, ha volt volna.

Az eszményítés mértéke és módja az, a mely művész művésztől elválaszt, ez más és más népfajok szerint is. A magyar eszményítés-ideál a mi népfaji felfogásunknak legtökéletesebben Arany költészetében nyert kifejezést. De azt, a mit Arany a költő így kifejez, a legvilágosabb öntudatossággal meg tudja határozni Arany a kritikus is.

A Fejes költeményei bírálatának bevezetésében a Hamlet Poloniusát hozva fel, ki a felhőt hol ennek, hol annak képzeli a dán királyfi kedvéért, azt mondja, hogy az író-Hamletek felhődarabjaival gyakran van úgy az olvasó, mint Polonius Hamlettel; azt akarná látni, a mit az író-Hamlet mutat neki, de hiába sarkalván képzeletét, végre is beleún s rámondja: »jó, legyen csethal, mit én bánom«. A bíráló azonban »odatalálja«, hogy az, a mit az író-Hamlet mutatott, se menyét, se teve, se hal, hanem »felhőlyagzott vízpára«. Tovább így folytatja: »Minden igaz költészet eszményi, mert eszmét fejt ki... A költő ugyanis — s általában a művész — eszméje megtestesítésében két főutat — úgy szólván rendszert követhet: vagy az ideált a nemben s az egyént is a nemben fejezvé ki; vagy az ideált az egyénben s a nemet is az egyénben. Amaz szűkebb értelemben vett eszményi, ez az egyéni: amaz classicismus, ez romanticismus; amaz pogány, mert a nemben elvész vagy legalább nem juthat teljes érvényre az egyén, ez keresztyén, mert felszabadítja az egyént; amaz elvontabb, mert a nem fogalma pusztán abstractio, ez concretebb, mert az egyén is concret; amaz szűkebb, mert az egyéni változatosság végtelen; szóval amaz a régi idealizmus, ez a modern — ha tetszik realizmus (de nem materialismus). Abban, a mi fő, egyeznek, hogy mindkettő eszmét fejez ki, s mindkettő határozott alakban megtestesíti azt. Hol találunk határozottabb kifejezést, szabatosabb körmondatokat, domborúbb, teljesb idomokat, kevesebb üres csapongást, tárgy és alak nélküli szétfolyást, mint épen az idealizmus hőseinél, örök példányainál, a hellén irodalomban. Ki az eszmét test nélkül akarná érzékeink elé állítani, az felhő után kapdos, de nem költő; ki a testet eszme nélkül hurcolja a költészetbe, az materialista, de nem költő«.

A világos képeket teremtő képzeletet magasztalja, mert az ilyen képzelet alkotásában határozott és él minden. Ilyen Katona és Zrinyi. Az igazságot teszi a képzelet alkotásának főszabályául, s az, »a ki túlmegy a valóságon, sohasem találja meg az igazságot«.¹ Éppen ezért a »mindig« igazat kell feltüntetni az eszményítésnek s nem a »kivételesen« igazat. A kivételesen igaz még akkor sem lehet tárgya az alkotó művésznak, ha azt a természetből veszi. Azt mondja Arany, hogy sokszor van úgy az ember, hogy valamely tüneményt lát az égen, például felhőcsoportot, világitást, mely annyira kivételes, szokatlan, hogy ha a festő vásznára tenné, senkisé is hinné el neki, hogy természetes. Vajjon a művész, kérde Arany, helyesen használja-e fel az igaz, de rendkívüli momentumokat? Szerinte ép úgy tévedne a festő, mintha a költő az erkölcsi világból a nagyon kivételesen hajhászná, mert vannak bizarr jellemek, létezők a valóságban, de hihetetlenek a költészetben.²

Költetni s mégis igaz maradni, ettől függ a poetai siker. Shakespere hatása ép azért örök, mert benne »a mi emberi, egyéni, sőt abban is, a mi népfaji, benső igazsággal bír«. A költő lelkéből szűz frissességgel kell fakadni az érzelmenek s eszmének, képzeletének meg kell népesülni élő, mozgó, cselekvő alakokkal, melyek egyenként s összehatva emberien igazak, — ehhez hozzáadott pótlék, melyet idő, hely, körülmény hű, érdekes rajza ad hozzá, nevelik munkája érdemét. De erre a másodrendű kellékre nem szabad a fősúlyt helyeznie, mert akkor inkább turlista, adatbúvár, mint költő.³

Bulcsu Károly költeményeit bírálva,⁴ megrója azt, hogy a szerző alacsony tárgyakat a költészetrel akar »megnemesíteni«, de ekközben »eltöri, a jellemzetet s a tárgy előadás közt dissonantiát csinál. Ez pedig nem fölemelése a tárgynak, hanem elejtése. Költészetéből hiányzik az igazság«. Bulcsu úgy értelmezi a költő eszményítését, hogy a költőnek »egészen ki kell lába alól rúgni a földet«. Az ő célja nem az, hogy az emberi szív rejtélyeit akár alanyilag, akár tárgyilag minél igazabb kifejezések által feltüntesse, hanem a »reáltól borzadtában minden concret valóságtól siet oda, hol nincs szív és érzemény«. Arany az ó- és új-kor remekíróival bizonyítja, hogy a költészet hatását minden korban s népnél nem azzal nyerte, hogy kitörekedett az emberiből a semmibe, ellenkezőleg inkább még a képzelem szülöttjeit is minél emberibb vonásokkal igyekezett felruházni.

A tárgy csak holt dolog, pusztá anyag, mint a márvány, ha a művész nem lehel bele lelket; legyen meghatva »erős hittől«

¹ Beöthy Erdélyi műbölcsölete B. Szemle 1897. 9. 1.

² L. Arany prózai munk. II. 120. 1.

³ Össz. m. V. k. 535. 1.

⁴ U. o. 483. 1.

a költő s tudja azt költőileg kifejezni, akkor vele érez mindenki, még akkor is, ha »véleményben külön jár«. Eszményítsen a költő, de »a természetből elég szép arcot minek festeni«.¹

A jellemek rajzolásában is megköveteli az igazságot. Almási Balog Tihamér *A mit a szerek meg nem gyógyítanak* című rajzát bírálva² megrója, hogy a beszélők nyelvben nem különböznek s hogy »a cselekvő személyek annyira lábujjhegyen járnak — még az érzékeny paraszt is — mintha bársonyszőnyeget taposnának«. A Paulikovics Sarkadvár regényére azt mondja: fellengző. A jellemeket úgy kell megrajzolni, hogy a belső igazság erejével hassanak, mondja Vas Gereben Pörös atyafiak című regényét bírálva.³ Ezt pedig csak akkor éri el, ha jellemei következetesek, egyéniek s valóban cselekvők és nem a körülményektől függő bábok.

A jellemről Arany megkívánja, hogy érdeklődést keltsen, legyen benső fejlődése s ne legyen olyan szilárd, mint egy axioma. Hogy a jellem érdeklődést keltsen, ahhoz küzdelem kell. Hebbel Anya és gyermeke époszában vizsgálva Keresztély jellemét, azt kérdi, megállhat-e, mint cselekvő, küzdő jellem. Hibájául hozza fel, hogy az író Keresztélyt oly körülmények közé helyezi, hogy az egyéni küzdés lehetetlen. A másik szereplő, az *anya*, lelkében ugyan látni küzdelmet, de ez is inkább fizikai, mint lélektani motívumokra támaszkodik. A Vas Gereben Pörös atyafiak regényében a méltóságos asszony s férje jelleme hirtelen változnak. »Az ilyen pilleforma átalakulások közönségesek ugyan, de nem az életben, hanem a helyzetek- és furfangos cselszövényeken alapuló vígjátékokban... Ebben elbámul a pszichologia!« A jellemeknek nem »szóban« kell nyilatkozni, hanem tettben, de a beszédjüknek se szabad az íróénak lenni. Ne az író stílje, hanem a szereplők nyelve lássék meg a beszélgetésekben. Ebben is egyéníteni kell, csak úgy hatnak a jellemek az igazság erejével.

A Wittgenstein Hadsí-Jurt című eposzában bírálataiban⁴ azt mondja: »A mestermű egyik ismertető jele az, hogy meséje, alakjai önkénytelenül nyomódnak az emlékezetbe: mire átolvastuk, a történet kereken itt áll lelkünk előtt, az alakok, mint élő személyek vannak megtestesülve«, de Wittgenstein művében nem azt látja; az emberek jönnek, mennek, mozognak, majd előbukkanva, majd eltűnve s nincs valódi összpontosított cselekvény. Az író mesét költött s erre fűzte tapasztalása gyöngyeit. Nincs a Hadsí-Jurtban *compositio*. Ugyancsak azt rója meg Szász Károly Trencsényi Csák költői elbeszélésében is.⁵ A költemény legfőbb bajának azt mondja, hogy a tényeknek a roppant halmaz miatt cselekménynyé,

¹ Ö. m. V. 504. l.

² U. o. II. k. 156. l.

³ U. o. V. k. 467. l.

⁴ U. o. V. k. 535. l.

⁵ U. o. II. k. 47. l.

a szereplő egyéniségeknek a nagy tömeg miatt jellemmé fejlesztésre szűk a tér s az idő. A cselekvényben indokolásnak s fokozatos emelkedésnek kell lenni. Szász helytelenül jár el, mert »előbb meghagy történni valamely tény, csak azután későre ismertet meg az előzménnyel«. Jobb volna, ha az előzmény s indokolás által figyelemgerjesztően hatna. Más a szerző, más az olvasó álláspontja. A szerző tisztán látja története minden szálát, mert az egész lelkében megalakult; szerző a cselekvény minden fordulatánál látja az indokot, az előzményt, belátja fejlődését, vég-czélját. Az olvasó azonban nem így van. A szerzőnek magát az olvasó szerepébe kell »áttenni« s ez nem csekélyebb művészet, mint a költés, a fantázia«. A festő módszerét kell használni a költőnek, a festő is majd ilyen, majd olyan világitásban szemlélve igyekszik mintegy idegen szemmel tekinteni festményét, hogy hatása felől másokra tisztába jöjjön. Ép így szükséges, hogy az író biztos számításal meghatározza a világosság azon mértékét, mely ép elég arra, hogy az olvasó nagy fáradság nélkül képes legyen átérteni a művet.

A szereplőknek s a cselekvénynek szoros kapcsolatban kell lenni. A derekabb írók nem rajzolnak jellemet hiába, azaz oly oldalról, a mely a cselekvénnyel szoros kapcsolatban nincs. S ha valamely nevet csupán egyszer is felhoznak, azt azért teszik, hogy a névhez a cselekvény valami új festői vagy plastikai képét ragaszszák. Legalább költői célzatosságnak kell az ilyenben is lenni s ha már szorosan nem is tartozik a dologhoz, de legalább oda illik. A jellemeket, még a kisebbeket is, cselekvés által kell kifejezni, de »a kézzel-lábbal működés még nem cselekvény«.

A cselekvény, compositio kérdését gyakran fejtegeti Arany az eposzal kapcsolatban is.

IV.

Az eposzozón ellen Kazinczy már 1825-ben Zádorhoz írt levelében tiltakozik. Addig éneklük az Árpádiászokat, míg végre belesömörlünk, mondja a mester s hat évvel később pannonhalmi útjáról kiadott füzetében ismét azt írja: »Nem pirulok megvallani, hogy a párduczos Árpád tömjénezőitől borzadok.« A Nemzeti hagyományok című cikkében Kölcsey is felemeli szavát az epikusok ellen s a játékszíni költést sürgeti, mert »ez áll a közönséges életkörrel legegyszerűsebb, legkönnyebben érezhető összefüggésben.« Az eposz korszerűtlenné vált s az írók, a mily szaporasággal írták előbb Árpádiászait, ép olyannal művelték a drámát. Szontagh Gusztáv az 1839. Figyelmezőben már az ellen szólal fel, hogy boldog-boldogtalan a drámaírás koszorú után kapkod. Azt találja még mondani, hogy mi még érettek nem vagyunk arra, hogy a drámát élvezzük. Erre felel Schedel azzal, hogy »akkor volt az eposz korszerű, mikor a király és szolga egyfor-

mán mohó fület, egyformán nyílt keblet hozott az ének hallására... A mai kor csak a világot jelentő deszkák egyes embereiben ismer magára.«

Ugyanez a Schedel a Kisfaludy Társaság 1843 évi gyűlésén már sajnálkozik, hogy »ez eposz többé meg sem kísértetik, pedig az a nemzeti hősköltemény, mely népünk fényesebb korait egész országos életével teljesen nemzeti alakban tünteti elő, a magyar Ilias, még nincs megírva«. Ezen nyilatkozatával Toldy beismerte azt, hogy nem az eposz korszerűtlen, hanem az olyan eposz, a mint a klasszikai formában írták. Az eposz régi gépezete multa csak divatját, új forma s új gépezet kellett. A Kisfaludy Társaság 1844-ben kitűzött pályakérdésével az eposz korszerűségét akarta tisztázni, de ezt nem tudós fejtegetés oldhatta meg, hanem egy olyan költői mű, a mely új szellemével ismét korszerűvé, kedvessé tette az eposzt. Arany János költői geniusza megteremtette ezt a művet. Mindamellett, hogy Arany eldöntötte az eposz javára a vitát, a kérdés mégis nyílt vita tárgya. Maga Arany is gyakran vissza-visszatér rá egyes bírálataiban. Ebben a kérdésben is világosan lát, jól tudja, hogy nem az eposz korszerűtlen, csak a klasszikai formájú s előadású az. A Goethe példája lebeg szeme előtt, a ki korabeli tárgyat dolgozott fel naiv eposzszá.¹ Igaz, hogy az egyéni fejlődés paragrafusok közé van ma szorítva s »nálunk ma már polgároknál sem fegyver többé a nyárs, mióta elterjedt a vaskonyha,« az is igaz, hogy a mai polgárosodás, »melyben a testi, lelki nyomor meztelensége kandikál ki,« nem kedvez a költészetnek s így az eposznak se, mégis, ebben az átmeneti korban is virágozhat eposz. Ezt a világirodalomból vett példákkal igazolja. Így az új olasz eposz felvirágzása is átmeneti korra esik. (Ariosto XV—XVI. század), erre Milton, Elveszett paradicsoma is.

A kor vezéreszméjének a nemzetiséget tartja, ez »a multnak folytatása a jelenben és jövőben: semmi alak sem képes annyira kifejezni, mint az eposz.« Csak meg kell a formáját találni; »teremtsetek jó eposzt — s az eposz korszerű«, mondja. Az igaz, hogy a föld, a mint most »forog keserű levében«, összes produktív erejével sem lenne képes egy Iliaszt létrehozni, de véleménye szerint az epikai költésben »sincs kizárva az út annak, kire bőven árasztá kegyeit Calliope«. Nem látja be, hogy vajon »a romantikai vegyülettel modernizált eposz, egy Frithjof-rege, egy Childe Harold vagy Onegin« miért volna lehetetlen s korszerűtlen.² Az efféle eposznak a kora le nem járt s helyét nem foglalhatta el a regény.

Az eposz sokféle »ildomot« ölthet, de semmi esetre sem helyesli azt, hogy némelyek az eposzt úgy akarják közelebb hozni korukhoz, hogy »a mindennapi életbe, a prózai valóságba nyárs-

¹ L. Arany összegy. munk. V. K. 507. 1.

² U. o. II. k. 301.

polgári aprólékos ügybajaink közé süllyeszti». Nem a naiv, népies hang ellen tiltakozik Arany, hanem azt óhajtja, hogy »valamint a nép mindig eszményíti tárgyát, mikor költ — és ez, ha az idealizmust helyes értelemben vesszük, tagadhatatlan — úgy ez is, ki a népet ez úton követni akarja, értse, hogyan lehet az alacsony körbe — nem leszállani, hanem abból felemelkedni: hogy míg a nyelv, a környezet, a felfogás nem hág felül a nép láthatárán, a költészet az maradjon mégis, a minnek lenni kell: ünnepe a léleknek, nem hétköznapi«. Azért rója meg Hebbelt (Anya és gyermeke 1859 Hamburg) is, mert helytelen úton kísérti meg a hősköltemény naivvá tételét. Goethet akarja utánozni, de míg Goetheben a népies alak mintegy összenőtt a tárggyal s az író maga is a naivság leplét ölti fel, addig Hebbel, a mi »filiszteri viszonyainkat« ódon klasszikai formákba erőlteti. Hebbel igyekszik ugyan eszményítés által kiragadni a hétköznapi világból, de hiába, mert »midőn eszményíteni akar, megszűn igaz lenni, a nélkül hogy ily közel levő, ily útszéli tárgyak iránt csalódásba tudná ringatni képzeletünket. Pedig hol az igaztól eltávoznak, ott annak teljes látszata kell, hogy költői csalódás idéztessék elő.«

Hibáztatja Hebbel tárgyválasztását is. Hebbel a nagyvárosi népnymort akarta megrajzolni »modern eposzában.« A költészetnek egyáltalában nem feladata sem az, hogy »oly szenvedéseket tárjon fel, melyre balzsam nincsen,« sem az, hogy a szigorú valóságba taszítson, mely elől épen hozzá akarunk menekülni«. A Hebbel eposzának témája inkább alkalmas az irányregénynek, de ez irányregény »sem azért *mivel*, hanem daczára, hogy ilyennel foglalkozik, lehet jó költemény.« Az eposz azonban sokkal inkább költői műfaj, mintsem hogy akármilyen iránynak hordozója lehessen.

Hebbel megbolygat egy nagy társadalmi kérdést, de eposzában nem nyújtja azt az »engesztelést,« melyet a költészettől megkövetelhetünk. A felvetett társadalmi kérdés megoldatlan marad, mert »a nyomor, mely a kivándorlást és a vörös rémet idézi föl, egy mákszemnyivel sem kevesbül az által, hogy a *gondviselés* egy jószívű kalmár képében, minő csak a valóság határain kívül terem, egy nyomorultat boldoggá tön«. Arany előtt nem a Hebbel-féle modern tárgyú eposz lebeg s nem afféle emeletről jövő csodás elemmel akarja helyettesíteni az elavult eposzi forma csodás elemét. Egészen másként akarja Arany a modern eposzt megalkotni. Nem toldozni, foldozni akar elavúltat új folttal, mint Hebbel, hanem egészen újat szabni. Arany klasszikai formában írt eposzaink *minden* hibáját látja, az avúlt gépezet mellett ezek a hibák is közrejátszottak a klasszikai formájú eposz lejárásában.

Ezen hibák egyike az, hogy epikusaink nem dolgoztak terv szerint. »Lyrai felhevüléssel ragadának tollat még legjobbaink is, mintha egy ódába kezdtek volna.« Csak nagyjában gondolták körül a történetet, s minden egyebet a pillanat perczére bíztak. Innen a sok descriptió, lyrai áradozás. Arany csodálatosnak találja azt, hogy

bár egy nemzet se nyögte hosszabban a latinság jármát mint mi, mindazonáltal epikusaink, Zrinyit kivéve, ép azt nem tanulták el Vergiliustól, a mi a legméltóbb volt: a *compositiót*. Az eposzírás gyerekes módjának tartja azt, ha valaki valamely kész történetet fölvet s leírásokat vagy itt-ott működő személy lelkiállapotának külső, nem tetteiben nyilatkozó rajzával felékesítgeti«. Ezt olyan nyavalyának mondja, melyből elbeszélő költészetünk nem tud kilábolni. Az efféle epikai költeményekben nincs semmiféle alapeszme, alaphang, alapérzés, melyből az egész kifejlődne, semmi összeütközés, bonyolódás, lélektani fejlődés, cselekmény, mely belül az érzésben, elhatározásban, jellemben menne végbe. Szóval nincs *compositió* bennük.

Egyik levélben írja Arany: »Mikor lesz nekünk epikusunk, a ki komponálni tudjon« — mert a ki komponálni tud, az korszerűvé tette az eposzt. Ez a komponálni tudás, »egy eposznak *conceptiója* — úgy, a mint azt Arany értette — nem ötlet dolga, nem is pusztán objektív *inventió* dolga, nem egy tetszés szerinti költői *thema* önkényes fölvetése.«¹ Arany egységes alapeszmet kíván, ebből kell az egész eposznak fejlődni. Az eposz történetében a régi epikai előadási mód helyett, mely a történetek egybefüggő sorát csinos formába öntve adta, küzdést, bonyolódást, lélektani fejlődést, összeütközést kíván. Garay Alajos Bethulia hölgye hat énekes hőskölteményére azt mondja, helytelen a tárgya, mert Judit elhatározása s a végrehajtás közt nincs az a terjedtség, a mi egy eposznak eseményekkel szolgálna, szerző érezte ezt s megpróbálta nyújtani az anyagot, de már a *propositió* elárúlja, hogy nem volt képes egységet hozni tárgyába. Hőskölteményében az események nem mutatnak »életműves« fejlődést, nincs semmi csontváza, a gerincztelenek közé tartozik. Nincs *compositiója*. A régi eposz egyik főhibája ez, melyből sok más olyan hibája folyt, a mely elvéhenesztette. Másik sarkalatos hibája volt az, hogy nem tudtak mit csinálni a csodás elemmel. A klasszikus eposzok csodás isten gépezetét alkalmazni nem lehetett, ez már idejét múlta, Arany a modern eposz csodás elemét is megtalálja. Ez a csodás elem azonban nem a költői fantázia alkotása, hanem a nép mondáján alapul, tehát mondai hitele van.

Arany multhatatlan kelléknek tartja az eposzban a történeti vagy mondai hitelt. Felhossa Homért, »ki ugyanazon mondkörhöz tapad, melyet utána — s valószínűleg előtte is — százan meg százan énekeltek«. Vergilius fáradtságosan gyűjti össze »az Aeneas felől keringő hagyományos emlékeket;« Firdusi a sah levéltárában évtizedeken át búvárolja nemzete multját. Kérdi Arany: »Vajon ezek s a többiek mind phantasia nélküli szegény fuvolások voltak-e, mert képzeletből alkotni mit sem tudtak«. Ha Homeros »légből szedett« eposzt írt volna, ma nem olvasnók, mert sohasem ment

¹ Petőfi Ö. m. I. 261. l.

volna át a görög nemzet vérébe. A monda évszázadok során »históriai meggyőződésé, nemzeti hitté változott: innen az eposz roppant hatása és népszerűsége«. Szükséges tehát, hogy »az eposz a nemzetnek, melyre hatni akar, ne csak jelleme, szokásai s erkölcsében, hanem történeti s hagyományos emlékeiben is gyökerezék«. Ez adja meg az *eposzi hitelt*,¹ mely ellentétben a történeti hitellel, »nem törődik azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él e az a nemzet, a nép tudalmában«. Ehhez makacsul kell ragaszkodni az eposzírónak s addig »nem költ semmit, a míg hagyomány van, miből összerakni lehet«. Nem költi tehát a csodást sem, hanem a mondákra támaszkodik, mint olyanokra, melyekben az egész nép közös érzülete, hite nyilvánul meg. A költőnek a mondavilágba az alkotó aethert kell belehozni s kész az eposz.

Arany ezzel a modern eposznak pontos aesthetikai meghatározását adja s legfőbb követelményeül az eposzi hitelt jelöli meg. Az eposzi hitel s ennek aesthetikai kifejtése egészen Arany Jánosé. Erről nemcsak bírátaiban, hanem a Toldy szerelme előszavában, Toldyhoz (1851 s 1854), Gyulay Pálhoz írt Önéletrajzában, továbbá Zrinyi és Tasso című tanulmányában is olvashatni. Magának ennek az egy kérdésnek kifejtése is tanúsága annak, hogy Arany aesthetikusnak is kiváló.

*

Arany bírátaiban nem egyszer kikel a korabeli írók »örökös szerelmi nyögdelései« s az ellen, hogy kevés kivétellel minden író lyricus. A *Hősök és dalok könyve* bírálatában ajánlja, hogy »tekintsenek szét a fiatalabb költők, a kik még nem rögzöttek bele semmi genrebe, keressenek új tárgyat a költészetre«. A szerelemről azt mondja, hogy az emberiség leghatalmasabb s egyszersmind legédesebb érzete s hogy mindenkor méltó tárgya a lírának, de sok, a mi sok, hogy mindig csak ezt zengik. Egy igazi költői erotikum mindig bűvös hatalommal ragadja meg a lelket, de a középszerű turbékolás unalmas. Még a Petrarca, Kisfaludy Sándor líráját is fárasztónak találja a téma örökös azonossága miatt — annál inkább fárasztó lesz »Kis Péter vagy Zöld Pál«. Sajnálja, hogy a költők nem művelik a kisebb költői elbeszélést, holott ezen nemben »egy kis lélekkel s előadási ügyességgel« kisebb tehetség is nyújthat élvezetést. A német irodalomban szépen virágozik a kisebb költői elbeszélés is, míg a mi költőink csak szerelemről zengenek s ha egy kötet költeményt kezébe vesz az ember, előre tudhatja, hogy »az a szóke vagy barna kis lány,« ha az első lapon liliom volt, a következőn rózsza lesz, azután csillag, azután hattyú, majd tündér. Minden költő »csak« Petőfi akar lenni. Különösnek találja, hogy még azok is, »kiknek művein saját egyéni bélyeg, tehát kisebb-nagyobb önállóság ismerhető fel, kizá-

¹ L. Az eposzi hitelről Egy. Phil. Közlöny 1902. évf. 73. s 248. l.

rólag a líra, a Petőfi — vagy legfőlebb az őáltala kedvelt Béran-ger és Heine lírája körében mozognak«. Lehetetlennek találja, hogy egyéni hajlam viszi a költőket erre, mert kétféle, »hogy a költői tehetség bizonyos korban mind lyricusnak egy határozott irány-nyal, másban mind epicusnak teremne«.

Irodalmunk ezen jelenségének okát az utánzásban látja. Nem egyszer keményen kikel az utánzók ellen. Arany is úgy van ezzel, mint Erdélyi: »bármennyire kész méltányolni mindent, egy dolgot valósággal gyűlöl, az utánzást«. ¹ Az utánzatot így szatirizálja a Zandirhám székely hősköltemény bírálatában: ² »Csobáncz és Somló után ép úgy látunk felsarjadzani hősregéket, a Marevát, Szösz-várt, miként Zalán futása nyomán a csikorgó hatosokban írt hőskölteményeket, melyekre senki sem emlékezik többé; mikép Kont diadala után a hamis pathoszszaal rikácsoló balladákat; s mint most az északi ballada nyomain amaz ostobán naiv catechesist, mely elégnék tartja a száraz történetet kérdések- s feleletekbe foglalni.«

A Bulcsu Károly költeményei bírálatában ³ tréfásan úgy jellemzi az 50—60-as évek líráját, hogy olyan egyformaságot tüntet fel, mely »sokban hasonlít az e korban élvezett politikai egyenlőséghez«. Ugyanítt kikel a folyton hazáról zengedezők ellen is, mert lírájukban a haza fogalma egy határozatlan ködképpé foly szét s nem egyéb ez, mint üres, léha, frivol pengetése a haza nevének. Azt véli, hogy »sok tanulmánya a sok kül- s belföldi remek-íróknak kell még ahhoz, hogy az egyéni fejlődés szabadságát, a Petőfi szellemének magába szívó hatalma ellen biztosítsuk«.

A Petőfit utánzó lyricusok elé tárja a művészi líra szabályait. Kívánja, hogy a lírai költeményben a gondolat s érzés erős, a gondolat ne úton-útfélen kapható, petyhüdt, elkopott s mondva csinált legyen az érzelem; a hangulatnak, érzésnek egységesnek s méltónak kell arra lenni, hogy a költőt kövessük. A hazafias költeményekben ne üres, általános frázisokat írjanak. »Ha frázist akartok csinálni — mondja ⁴ — ám csináljatok, de öntsétek velős, rövid, hatásos mondatba az általános érzelem egy-egy tengerét« Tartal-
massá kell tenni a lírát s erre felhossa Tompa költeményeit, ⁵ melyekben sok a mély reflexió.

Érdekes, mit mond a reflexióról: »Ha a reflexió nem költői forrásból ered, mint többnyire a rossz tanköltőknél; ha a philo-
sophiai gondolat nem bírja magát a szép törvényei szerint érvényesíteni, ha csupán eszmélő fejre, de üres szívre mutat; ha a képzelődés nem bírja szárnyán a gondolatot: akkor bizony vád a költőre, ha meddő reflexiónál fejbe emelkedni nem tud.« Tompa

¹ Bud. Szemle 1897. 10. 1.

² Össz. munk. II. 302.

³ U. o. V. k. 483. 1.

⁴ U. o. II. k. 227. 1.

⁵ U. o. II. k. 290. 1.

elmélkedései nem magukért állanak, hanem álarczai valamely ki nem mondott vagy csak félig kimondott mély érzelemnek. S Tompa ilynemű költeményeit csak azok gáncsolhatják, kik a »lyrát csupa dallá, hanggá szeretnék higitani, hogy úgyszólván szavak nélkül zengjen, mint a fütty.«

Kemenes költeményei bírálatában a vallásos líra jellemét határozza meg. Ehhez a lírához egyszerű, komoly fenség illik, hiba, ha a költő képhajhászatba fullad s dagályos lesz. Népiesség nem illik e költemény emelkedettebb hangjához. A Malvina gyöngye epigrammái alkalmat adnak arra, hogy megmondja: »Az epigramma nem abban áll, hogy csupán rövid legyen a vers. Sőt minél rövidebb, annál inkább megvárjuk tőle, hogy sokat fejezzen ki, mert a költő nem azért kisebbíti meg a vers arányait, hogy restel többet írni vagy nem jut eszébe hosszabb, hanem hogy megmutassa, mennyi hatást bír előidézni a szűk tér korlátai közt.«

Rendkívül érdekes esztétikai jellemzése a balladáról is. Szász Károly Haláltáncz című költeménye ad alkalmat Aranynak arra, hogy véleményét a balladáról elmondja.¹ Szász azt írja költeménye magyarázatául, hogy egy. »rég *népdal* töredékeiből« merítette s egészítette ki. Arany azt mondja, hogy a régi népdal nem egyéb, mint »népi ballada«. A ballada hőse Csomor Danyi, ki hűtlen kedvesét halálra tánczoltatja. Ez a népi ballada, nem »töredék«. »Természete a balladának — mondja Arany — (s annál inkább, minél népiesebb), hogy nem a *tényeket*, hanem a tények *hatását* az érzelmvilágra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragikumát fejezi ki mennél erősebben. Magukból a tényekből s járulékaikból, mint idő, hely, környület, csupán annyit vesz föl, a mennyi *múlhatatlanul* szükséges, csupán annyit a *testből*, mennyi a *lélek* feltüntetésére okvetlen megkívántatik. Már most, e szükségletekre nézve, nagy a különbség oly ballada között, mely szélesebb, még pedig már *olvasó* körre számít. A falu apraja-nagyja ismeri az eseményt, melynek alkalmából egy ily ballada terem; neki nem kell *történet*, csak egy-egy emlékeztető szó, hogy követhesse az érzelmek fordulatait. Nekünk az irodalomban töredék lehet Csomor Danyi; a falusi költő, ki azt létre hozta, hallgatói szempontjából, éppen a ballada törvénye ellen vét, ha a tényeket jobban kimagyarázza. Ő tudta, vele az egész falu, ki az a »Vári bíróék,« ő ismerte a leányt, jól tudta, mi a költeményben nincs említve...« Arany ezen magyarázatában két dolgot akarok kiemelni, hogy a ballada eredetét s rövidségét miként magyarázza. Arany szerint a népies ballada alapja megtörtént esemény, rövidege, szaggatottsága pedig azért van, mert a falusiak úgy is jól ismerték a történetet s így csak egy-egy emlékeztető szó kell, hogy követhessék az érzelmek fordulatait. Ez a magyarázat oly világos

¹ U. o. II. köt. 114. l.

és kézzelfogható, hogy minden más magyarázat erőszakoltnak látszik mellette.

Szász, Salamon átka című költeményéről elismeri, hogy erőteljes balladai belső mozzanatokot tüntet fel, de külseje annyi leíró elemet szedett magára, hogy nem ballada. Egy más helyen (Vida Nemzeti koszorú című kötetét bírálva) azt mondja: »A balladalegendaíró... elővesz valamely mondai vagy történeti tárgyat s a helyett hogy, mint azelőtt 20—25 évvel, nagyhangú, szónokias sallangokkal diszítene fel — naiv párbeszéddé tördeli, s azzal megvan. Ez nem ballada s általában nem is elbeszélő költemény. Tinóditól így csak nyelvben különbözünk s ez is a nyelv érdeme. Költői mesét kell alkotnunk, melynek formája legyen, bizonyos kerekdedsége: kezdete, fordulata, vége. S a balladánál ez nem könnyű. Ott egy alaphangból fakad fel a forma, minden egyes balladában másképp fejlődve, úgy hogy balladai formát *utánzani* nem lehet.«¹ Nem elég az, hogy a balladában csak egy mozzanata legyen feldolgozva a cselekvénynek, a balladának menete »cselekvényes és fordulatos«² legyen s nagyon szükséges, hogy benne az alapeszme érzéssé olvadjon.

Igen sajnálja Arany, hogy népi balladáink forrása kiapadt. Egy-két zsványkaland, a mi még a népet érdekli, de a betyárrománcz is sülyedő irányt mutat. Kérdezi, hová tűnt egész múltunk emlékezete népünk tudatából? Hová a hegedősök oly sűrűn emlegetett osztályának összes dal- és regekincse? Török-tatár el nem pusztíthatta, mert nem papíron, hanem ajkon szállt tova. Már Tinódiban sem ismerünk a régi dalnokok egyenes utódjára: dal-lama még népies, de már költészete nem. Pedig népünk szerette valamikor az elbeszélő éneket, erre vall a krónikák nem egy helye, de nem akadt senki, a ki összegyűjtötte volna. Főbajunk az, hogy a népi naivság helyét nálunk igen korán naiv tudakosság foglalta el. Írott költészetünk hamar elszakadt a népitől. Növelte a bajt a klasszikai tanúltság, idegen mithológia borította el költészetünket s ehhez járult még a nép politikai helyzete is a Dózsa-lázadás után.

Igen érdekes észrevételeket tesz még a leíró, tanító költeményekre, a drámára s regényre. Nem leíró költemény az, melyben a természet csak mint kép, allegória szerepel, hogy érzelmét azok segítségével fejezze ki a költő. Szóval csak annyi a természetből, a mennyi subiectív érzése képleti kifejezésére szükséges.

A természet tárgyias rajza megkívánja, hogy a költő érzése a leírt tárgy által jöjjön mozgásba: »ha tájat fest, annak mintegy lelkét, azt a varázst fogja fel, melyet ez óréa gyakorolt, s hihetően másokra is ép úgy fogna gyakorolni.« A didaktikus költeményt bizonyos józanságnak s mérsékletnek kell jellemezni s »inkább nyomatékos mondatosságban, az előadás egyenlő, szaba-

¹ U. o. II. k. 221. l.

² U. o. V. k. 483. l.

tos folyamában, a gondolatok rövid, hatályos kifejezésében, a vers mesteri alkotásában tünteti ki hatalmát.¹

A hindu Sakuntala ismertetésében² érdekes párhuzamot von az eposz, líra s dráma között. Az eposzt s lírát világpolgárnak nevezi, mert e két költői műfaj mindenütt otthon van, ahol az emberi elme kihatolt a barbár állapotból, a hol csak »a mult vonzó hatást gyakorolt hitregei világának fényével, vagy a jelen és jövő még közelebbi benyomása által felserkentette a költő bensőbb eszmei életét: mindenütt megszületett az eposz, a dal, mint ösztönszerű hangja a lélek mély és nagy felindulásának«. Ezzel ellentétben »nemzeti dráma csak úgy lehetséges, ha a nemzeti jellemet fejezi ki, ha magába szívja mindazt, a mi nagy és hősiesség létezik annak multjában vagy jelenkori fejlődésében. Minden nagy drámai irodalom egy saját világot képez, mely kisebb mértékben feltűkrözi mindazon hatások erősebb áradatait melyek befolytak a népre ivadékról-ivadéokra s ennek benső és külső életét azzá tették, a mi«. Például hozza fel a görög, spanyol s angol drámákat s ezért találjuk meg minden különösége mellett is »hű arczképét« a hindu népnek a hindu drámában.

Érdekes az is, mit mond a tragikai igazságszolgáltatásról: »Isten irgalma nem játszik az emberrel: ő nem akarja hogy a bűnös elveszzen, hanem hogy megtérjen s éljen. Ezt a szentírás mondja, de az esztetika is. Ha egyszer a bűnös, a tragikai egyén, lelkében a megtörött, azontúl élete vagy halála közönyös.«

Vas Gereben Pörös atyafiak regénye ismertetésében³ kiemeli a regény adomyszerű egységét, de egyszersmind hibáztatja is, hogy annyira látni a szúrást, hol a cirkalom lába meg volt feszítve. »A regény nem adoma,« nem lehet jó regény az, a mely egy adomai ötleten fordul meg, valamint nem lehet jó eposz, a mely egyetlen epigrammai fordulatra lenne alapítva. Nem elégséges a cselekvénynek a regényben csak a külsőséget megadni, hanem lélektani úton kell be- és kibonyolítani a cselekvényt.

Még egy csomó érdekes megjegyzést állíthatunk össze bírálatából, melyek tanúbizonyságai Arany kritikai éles elméjének s szelleme csodálatos gazdagságának.

V.

Merényi Eredeti népmesék kötetének bírálatában, szólva a népmesék fontosságáról, felsorolja a jó népmesegyűjtő kellékeit. Arany azt mondja, hogy a mesegyűjtőnek fel kell ruházva lenni a jó mesemondó kellékeivel, ismernie kell a nép nyelvét, eszejárását; észre kell vennie az idegenszerűt, a mi esetleg a mese

¹ V. ö. Arany levele a didaktikus költészetről. Ir. tört. Közl. 1906 129. 1.

² Ö. m. II. k. 171. 1.

³ U. o. V. k. 467. 1.

anyagába került. Ne vonja be irodalmi színnel a népmese tárgyát, ne tegyen oly bővítéseket, melyek »nem a nép szellemében vannak tartva«. ¹ A Millien La Moisson (Az aratás) című verskötetének ismertetésében a kötetet bíráló Thalès Bernárd cikkére tesz megjegyzéseket. Thalès dicséretesen említi fel, hogy az »otromba,« »visszataszító« francia gjadokat megvetve, idegen, köztük a magyar népdalok után indul. Arany erre azt mondja: »a költészet regenerációja népies alapon csak ott és annyiban sikerül — hol és a mennyiben a népies alap egyszersmind hagyományos, nemzetes. Csak az fakad meg az ily ültetvényből, mi a mi népünk jellemében alkalmas földre talál.« ²

Sürgeti a világirodalom jelesei műveinek tanulmányozását s annak, hogy az írók csak a lírát művelik, egy főokául épen azt tartja, hogy nem ismerik a világirodalom klasszikusait. Ennélfogva hiányzik náluk a gyakorlott ízlés, mely a szépet minden alakban élvezhetővé teszi. Nem kellene félni az íróknak a külföld kiváló irodalmi termékeinek tanulmányozásától. Az igazi tehetség eredetiségét megtarthatja s vele nemzeti sajátágát is. Például hozza fel Vergiliust, ki Homert, Tassot, ki Vergiliust s Zrinyit, ki »mind a kettőt nem csak nyomon követi, de néhol épen kiírja« s még se vesztette el nemzeti eredetiségét. Nem az idegenszerűséget, de a művészetet kell elsajátítani. Az idegenszerűségek utánzásáról azt tartja, a mit Erdélyi, hogy mélyen sülyedt az az irodalom, melynek csak teste magyar, de lelke idegen. ³

A milyen károsnak tartja az idegen szolgálai utánzását, ép úgy elítéli s károsnak tartja az ízlés és irodalmi irány fejlődésére egy hazai klasszikusunknak szolgálai utánzását is. Az irodalmi irány s ízlés fejlődését érdekesen jellemzi egyik bírálatában: »Arra sem kell jóslói tehetség, eleve megmondani, hogy ha költészetünk ezután valamikor — évtized vagy félszázad mulva — ismét egy hatalmas lépésre huzakodik, ha oly apostola támad, kiben a kor ön aesthetikai fejlettsége fokát, vezéreszméit, irányát ép úgy kifejezve találja, mint Petőfiben a magáét s a jelen: ez új apostol, Petőfi hírneve árán fog emelkedni s környezetete, bámulói, utánzóí egyre keresni fogják a foltokat, melyeket mi a ragyogás miatt észre sem vettünk vagy önként eltakartunk«. ⁴

A Figyelő egyik számában ⁵ panaszkodik, hogy központja, irányítója az irodalomnak nincs. »Csoportokban vagyunk, de az irodalom gyöpét ki-ki magának csipegeti... Sehol közös eszme, közös irány, törekvés egy bizonyos szellemi célra, s e végett csoportosulás akár egy, akár másik zászló alá, surlódások, küzdelem elveként szellemi fegyverekkel: mindebből semmi sincsen. Főgond a meg-

¹ U. o. V. k. 440. l.

² U. o. II. 263. l.

³ Bud. Szemle 1897. 8. l.

⁴ U. o. II. k. 90. l.

⁵ 1862 évf. II. k. 349. l.

élhetés vagy mi ezzel rokon; főerény, mely után ki-ki törekszik: az élelmesség... Legtöbb esetben két-három egyént nem a zászló gyűjt együvé, hanem a konc. Mintha csak a mai irodalomról szólna!...

Erdekes, hogy vélekedik a nőkről (a kik közül ma is *minél* többen írnak), mint írókról (ebben a kérdésben Gyulai is felszólalt.) Különösnek találja, hogy az első Malvinától (Dukai Takács Judit) a szabadságharczig alig egy-két nevet lehet említeni, a szabadságharcz után is könnyen számba lehetett venni, de most legújabbban, mióta Gyulai »famosus« cikke megjelent, félelmesen növekszik az arány, »s ide-stova alig lesz olvasónő, ki egyszersmint író ne akarjon lenni«. Miért van ez, kérde Arany. Talán visszahatás, mert Gyulai cikkében kétségbe vonta a nők »legfensőbb teremői képességét«, vagy csak a pálya könnyűsége, vagy az »újjal érhető dicsőségszomj, vagy a világi közönséges hiúság (mely utóbbtól — jegyzi meg tréfásan Arany — a nő sem ment egészen) okozta, hogy amazonaink tömör fallanxban nyomulnak előre, elfoglalni a tért, mire, tekintve az ellentábor gyöngé voltát, nem nagy erőfeszítés látszott szükségesnek«. Arany az utóbbt gondolja. »Önt vádolom szerkesztő¹ és collegáit«, mondja,² mert »egy savanyúképű sühedernek,« ki verssel kopogtat be, megmondják, hogy nem válik be a többi közé, »de ha egy kedves nagysám illatdús, rózsaszín papirjait szerencsések kapni, rajta a mult heti rébusz megfejtését... vagy egy dalt: akkor önök gipszmacskai könnyűséggel s meggondolással szórják bókjaikat, nem győzvéen örülni, hogy a 99 múzsához önök voltak szerencsések még egy századikat földözni fel.« Ezen udvariaskodással aztán félrevezetik a nőket tehetségük felől. Arany véleménye egyébként az, hogy ha a költői alkotás nagyszabású művére gyöngének tartja is a nőket, nem tiltaná el, hogy zengjenek, a mint Isten tudniok adta. De csak *úgy*... Nálunk a líra női újjakon, ha adott is kellemes hangokat: egy Iduna, Ferenczi Teréz, például vékony füzetben hagyta ránk szelleme jobb részét, csak Molnár Borbála vizenyős elbeszélései duzzadnak tenyérynői kötetté.«

Arany szerkesztői eljárását egyébként igen jellemzi az a levele,³ melyet egy nőnek hozzá beküldött költeményére írt. Ezen levelében azt írja: Szereti, ha gyöngéd érzelmű nő költészettel foglalkozik, mert ez a nőnek ártatlan szórakozást és szellemi táplálékot nyújt. »De ha arról van szó, hogy egy ifjú tehetség, kivált ha az nő, közönség elé lépjen műveivel, akkor megvallom, nem vagyok oly engedékeny. Az önálló költői tehetségnek kétségtelen nyomát kell látnom, hogy a buzdító szó elröppenjen ajkamon. A költeménynek magáért kell felelni s nem kölcsönözheti el ironője

¹ Arany ezen cikkét névtelenül írta önmagához címezve.

² Ö. munk. II. 243. 1.

³ 1882 április 2.

egyébb tulajdonait, mint a melyeket belé lehelni képes...^a Mit mondana ma Arany?!...

Bálint Gyula a Megszabadított Jeruzsálem fordításának kritikájában a műfordításról azt mondja: nem föltétlen híve az alakhű fordításnak, a mely a magyar irodalomban az örök igazság tekintélyeig emelkedett. Arany azt hiszi, hogy bizonyos körülmények között a fordító elhagyhatja az eredeti mértékét, ha a mű szellemét inkább kifejezheti oly versformában, mely nemzete nyelvén amazzal analóg s mint megszokott versforma jobban behizelgi magát.

Remete Vergilius Aeneise fordításáról szólva gyönyörű szakvakban¹ mondja el véleményét az ókori klasszikusok iskolai fordításáról. Nehány sorban klasszikus tömörséggel fedi fel az iskola módszertani hibáját s ugyancsak lelkes magyarázatát adja annak, hogy miért s hogyan kell olvastatni az iskolában egy Vergiliust, Horatiust. Vas Gereben Pörös atyafiak című regényét úgy hirdette, mint ifjúságnak valót. Arany erre nem tartja alkalmasnak, mert nem a képzelethez szól, hanem az értelemhez. Ugyanezen regény bírálatában megrajzolja Vas Gereben írói egyéniségét is oly irodalomtörténetírói tárgyilagossággal, hogy ennél hűbb jellemzését ma sem adhatja az irodalomtörténet. Ebből csak azt veszem ki: »Vas Gereben előadási módja bizonyos tekintetben Fáyra s Eötvösre emlékeztet: noha alantabb jár mindeniknél. Mint ezek, folytonos hasonlat, képdús reflexiók s e nemű díszítmények során halad: de szökdelései nagyobbak, bohósabb neműek mint Fáynál; az ellentétek, melyeket összehoz, rikítóbbak; Eötvös eszményi hasonlításai helyett pedig ő konyhába, utczára megy hasonlatért. Amannak vidor életbölcselete szerzőnkél hétköznapi philosophia lessz, ellentétben Eötvös fellengző bölcseletével: de mindhárom írónk előadásán szakadatlan fonálként nyúlik át a bölcseledő irány.«² Ez a párhuzam a milyen találó, olyan igaz is.

Ép ilyen hűen jellemzi Szász Károly költői irányát is.³ Ime egy pár szó ebből: Szász ihlete inkább élénk mint mély, inkább sebes mint tartós volt. Mint viasz szedi fel a benyomásokat s az idegen ihlés az övét is sebesen lángra lobbantja. Kiemeli forma készségét s különösen azon érdemét, hogy költeményei az elpóriadó ízlés ellen jótékony hatással voltak.

Ilyen tárgyilagosan ítelt arról, a ki többször egyetlen, de mind végig legerősebb támasza volt két lapja szerkesztésében. Semmi égis magasztalás, csak annyi, a mennyit ma az irodalomtörténet is méltán megadhat Szásznak.

*

¹ Ö. munk. II. k. 280. l.

² Ö. munk. V. 482. l.

³ U. o. II. k. 133—34. l.

Ime Arany kritikai pályájának, szerkesztéssel vesződésének s kritikáinak rövid foglalata. Némi képét akartuk adni annak, a mit a nagy költő esztetikai elvül vallott. Csak a szorosabb értelemben vett kritikáit ismertetik e sorok, de már így is egy egész esztetika körvonalai tűnnek fel. A hol csak lehetett, a halhatatlan költőt beszéltettem, az ő klasszikus szavait még csak szóval se akartam megváltoztatni. Úgy szép s úgy tökéletes, a mint Arany mondta, mert a mint költészetét az abszolút tökéletesség jellemzi, ugyanez elmondható a kritikáiban hangoztatott elveiről is. Az örök szépet kereste és erről formált véleménye jut kifejezésre bírázataiban. A mit mondott, félszázaddal ezelőtt mondta, de ez a félszázad elavulttá nem tette. Ő a szépet nem a divattal változó ízlés szemüvegén át látta, hanem valóban a történetíró objektivitásával érezte és juttatta kifejezésre úgy költészetében, mint kritikáiban. Hozzáfogható öntudatos költő alig van a világirodalom legkiválóbb szellemei között is. Nemcsak a költői alkotásban nagy, de elsőrangú a művészi alkotás lényegének kifejtésében is. Az ő meg nem írt, de írásaiból összeállítható esztetikája a magyar lélek esztetikája. A hogy Arany meglátta, felfogta s elemezte a művészi szépet, mind a magyar léleké. Nem írt rendszeres esztetikát, esztetikája gyakorlati. De annál becsesebb így. Korában jótékonyan hatott az irodalomra, az írók ízlésének fejlesztésére. Komoly tanulmányra ösztönzi az írókat, gátat vet a szolgai utánzásnak, hirdeti a formatökélyt, gondosabb nyelvhasználatot kíván, síkra száll az eposz mellett s kifejti a költői eszményítés lényegét.

Kritikáit azonban nemcsak az íróknak, hanem a közönségnek is írja. Arany jól látta a közönség s az irodalom közötti kapcsolat fontosságát, hogy a művelt ízlésű közönség művészből irodalmat kíván. Kritikáival a közönség irodalmi ízlését is fejleszteni akarja. Ennek fejlesztésére is nagy szükség volt.

Ezen kettős, tulajdonképpen pedig egy célra irányuló törekvés jellemzi Arany kritikáinak hangját, de a mellett hogy ezen célját jól szolgálta, értékük a muló idővel s megváltozott irodalmi viszonyokkal nem veszett el. Fontosságuk nemcsak irodalomtörténeti, hanem írójuk egyéniségén kívül is megvan önálló s marandó becsük, mert bennök egy nagy alkotó lángész vallomásai vannak a művészi szépről.

DR. NÓGRÁDI LÁSZLÓ.